

A BASILEUS „UNOKAHÚGA”

**ILONA MAGYAR KIRÁLYNÉ ÉS A
KOMNÉNOS-ROKONSÁG KÉRDÉSE**

Jelige:

Ransanus

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés	2
II. Ilona, a magyar királyné	5
III. Ransanus forrásértéke.....	8
IV. A császár unokahúga.....	11
V. Uros házasságának időpontja és Anna Diogenissa személye.....	20
VI. Béla és Ilona házassága.....	28
VIII. Összegzés	33
BIBLIOGRÁFIA.....	35

I. Bevezetés

A Magyar Királyság 12. századi történetét a hazai történetírás hagyományosan a bizánci befolyás időszakaként aposztrofálja. Az ország déli szomszédja, a Komnénosok idején újra erőre kapó Bizánci Birodalom, nagyban befolyásolta az Árpádok politikáját ebben az időszakban. Bár dinasztikus kapcsolat a két állam között már Szent István korától kezdve fennállott,¹ a 12. századra a helyzet alapvetően megváltozott. A belső konfliktusoktól (trónviszályok, lázadások) és külső támadásoktól (szeldzsuk-törökök, normannok, keresztesek) megtépázott imperium nimbusát nem kis részben I. Alexios Komnénos (ur. 1081 – 1118) és fia, II. Ioannés (ur. 1118 – 1143), majd unokája, I. Mánuel (ur. 1143 – 1180) állította helyre. A magyar szomszédjaikkal megszoruló fegyveres konfliktusok, a trónkövetelők sorozatos befogadása² mind-mind hozzájárultak a feszültséghez. Az Árpádok Magyarországa és a Komnénosok birodalma közötti kapcsolatok története, ezek vizsgálata, 12. századi történelmünk egyik legfontosabb részét képezik. A két dinasztia közötti dinasztikus kapcsolatok, ha nem is közvetlenül az uralkodók házasságai révén, de a 12. század folyamán igen szorosak voltak. A sort 1105-1106-ban Piroska-Eiréné³ és a későbbi II. Ioannés császár házassága nyitotta,⁴ majd egészen III. Béla uralkodásáig nyomon követhetjük, lévén, hogy a Konstantinápolyban nevelkedett király még 1185-ben is egy bizánci hercegnőt, Teodóra Komnénát kívánta feleségül venni.⁵ Éles cezúrát vágott a két szomszéd kapcsolatába előbb az 1180. esztendő (I. Mánuel halála), majd Konstantinápoly 1204. évi elfoglalása. A két dinasztia közötti házasságok, kapcsolatok elemzése sok figyelmet kapott, ugyanakkor van egy problémás kérdés, amelyre tudtunkkal ezidáig a történetírás nem szolgált magyarázattal. Ez a kérdés II. Béla szerb feleségének, Ilona királynénak az anyai származása, illetve esetleges Komnénos-rokonsága.

¹ Többek között Moravcsik Gyula és Györffy György szerint Szent Imre herceg felesége egy ismeretlen nevű bizánci hercegnő lehetett. Ld. MORAVCSIK 1938. 389-422.

² Bizánc a 12. század folyamán több trónkövetelőt is befogadott (Álmos, Borisz, IV. István, II. László, Béla-Alexios és Géza hercegek). Igaz a későbbi III. Béla Konstantinápolyba kerülése egyedi, hiszen nem trónkövetelői minőségben került Mánuel udvarába. Borisz, IV. István ellenkirály és III. Béla és III. István öccse, Géza herceg, viszont görög feleséget vettek el, rokonságba kerülve ezáltal a Komnénosokkal.

³ A konstantinápolyi udvarban Piroska, mint minden külföldről érkezett feleség, görög nevet kapott. Bizánci hagyományból következően a magyar hercegnő is anyósa, Eiréné Dukaina után nyerte új nevét. Csakúgy, mint később utána kapta az Eiréné nevet Sulzbachi Berta, I. Mánuel felesége. Ld. CHEYNET 2006. 23.

⁴ MAKK 2000. 32-33.

⁵ MAKK 1982. 51.

Ilona és a császári dinasztia rokonságának esetleges volta elsőként a magyar középkori történetírásban az 1488-ban Mátyás udvarába érkezett püspök, Petrus Ransanus (Pietro Ransano) munkájában jelent meg. *A magyarok történetének rövid foglalata (Epithoma rerum Hungararum)* című munkájának XV. könyvében a vak II. Béla trónra lépéséről szóló részben olvashatjuk, hogy „feleségét, a rendkívül bölcs asszonyt Ilonának hívták, akiről azt tartják, hogy a bizánci császár nővére ágán unokahúga volt.”⁶ A rövid passzus egyedülálló információ a 10 évig férje mellett kemény kézzel kormányzó Ilona királynéval kapcsolatban. Mind a Képes, mind a Thuróczy Krónika, nem is beszélve Bonfini munkájáról, ugyanis csak annyit jegyez meg, hogy a magyar királyné apja Uros szerb nagyzsupán (ur. 1112-1145) volt. Egyik krónikában sem kerül említésre az, hogy Ilona anyja ki is volt, kikkel állott rokonságban. Márpedig Ransanus közlésének vizsgálata komoly kérdéseket vet fel. Feltéve, hogy elfogadjuk a dél-itáliai történetíró információját mint hiteles forrást, akkor az Árpád-ház és a Komnénosok császári dinasztiája közötti újabb rokoni viszonyt fedezhetünk fel. Ez a rokoni kapcsolat ebben az esetben Árpád-házi Piroska-Eiréné bizánci császárné mellett azt is jelentené, hogy Ilona leszármazottai (II. Gézától kezdve az összes Árpád-házi uralkodó) anyai ágon Komnénos-leszármazottak voltak, vagy legalábbis egy közös őstől származtak. Érdekes módon, az Ilona révén jelentkező rokonságot a legutóbbi kutatások is tényként kezelték.⁷

Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy megvizsgáljuk, hitelt érdemlő-e Ransanus megállapítása, és amennyiben elfogadjuk hitelességét, abban az esetben mennyire tartható az a történeti megállapítás, amely széles nyilvánosságot kapott a közelmúltban,⁸ és egy bizonyos Anna Diogenissát⁹ tekinti Ilona magyar királyné anyjának.¹⁰

⁶ A vonatkozó forrásrészletet Blazovich László fordításában közöljük. Ld. RANSANUS 1985. 134-135. Eredeti latin leírás: „Eius uxor matrona singularis, Helena dicta est, quam perhibent neptem ex sorore fuisse Constantinopolitano Imperatori.” Ld. RANSANUS 119.

⁷ FARKAS 2004. 278. A szerző IV. István ellenkirály és Mária Komnéna házasságával kapcsolatban beszámol arról, hogy Ilona királyné révén hetedfokú vérrokonok voltak. Mivel frigyükre 1166 előtt került sor, ezért ekkor a kánoni előírások nem tiltották egybekelésüket. Ilona Komnénosokkal való rokoni kapcsolatára Farkas külön nem ad magyarázatot.

⁸ ES 1984. 181. táblázat

⁹ A későbbiekben, Ilona édesanyját, akár Anna Diogenissa volt az anyja, akár nem, a könnyebb érthetőség végett az Anna névvel fogjuk illetni.

¹⁰ Történeti munkákban visszatérő megjegyzés, hogy Ilona anyja egy bizonyos Anna, avagy Anna Diogenissa(?). A legtöbb esetben azonban a történész kerüli az anya kilétének meghatározását és csupán Uros személyét emeli ki.

Dolgozatunk végére így egyszerre több kérdésre is választ szeretnénk adni, mint például arra, hogy Ransanus mennyire hiteles forrása 12. századi történelmünknek, különös tekintettel Ilona származását illetően. Ezen kívül megkíséreljük a királyné születésének megközelítőleg pontos meghatározását, ebből kifolyólag pedig szülei házasságának időpontjának megadásával is foglalkoznunk kell. Figyelembe vesszük azt a fontos kérdést is, miszerint ez a bizonyos Anna Diogenissa azonosítható-e Ilona királyné anyjával vagy más személyek is szóba jöhetnek a császár rokonai között. Ezáltal választ kaphatunk arra a kérdésre is, hogy rokonságban álltak-e az Árpádok a Komnénosokkal, Piroska-Eiréné császárnét leszámítva. Dolgozatunk végén Ilona és Béla házasságának időpontjának meghatározására és ennek külpolitikai vonzatára térünk ki.

Jelen dolgozat megírása előtt, Ransanus idézett közlése, ha komoly vitákat nem is, de különféle történeti konstrukciókat hívott életre. Tudomásunk szerint Ilona anyai ágú leszármazásával legutoljára 1979-ben Raimund Kerbl osztrák történész foglalkozott doktori értekezésében.¹¹ Kerbl annak ellenére, hogy felvetette a problémát, arra nem adott új magyarázatot, csupán részben érintette azt Borisz herceg bizánci házassága és II. Béla konstantinápolyi kapcsolatainak bemutatásakor. Munkáját nagyban befolyásolta az, hogy az osztrák történész kifejezetten csak az igazolható bizánci-magyar dinasztikus kapcsolatok bemutatásával kívánt foglalkozni, ezáltal Szent Imre herceg görög házassága mellett Ilona Komnénos-rokonsága is csupán rövid kitérőt jelentett munkájában. A disszertációra reflektálva írt a témában 1979-ben Vajay Szabolcs, aki szintén röviden, ugyanakkor lényeges problémákat kiemelve nyilvánított véleményt a kérdésben.¹² Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ennek ellenére a történeti szakirodalom vagy csak az apa, I. Uros személyét emeli ki, vagy átsiklik az anya személyét illetően az elbeszélésben, nem tartva fontosnak, hogy arra bármiféleképpen is kitérjen.

Tovább nehezíti a témában való kutatást az is, hogy Wertner Mór: *A középkori délszláv uralkodók genealógiai története* című munkájában említett Hilandari Évkönyv az anyát, Uros nejét ugyan Anna névvel illeti, de francia származásúnak állítja, ami így sokkal több

¹¹ KERBL 1979. 69-72.

¹² VAJAY 1979. 15-28. Bár Vajay is röviden tért ki a témára, az a megállapítása, mely a Komnénos-dinasztián belüli névadási szokásokra vonatkozik, teljesen megállja a helyét, különös tekintettel Ilona anyjának behatárolásakor.

problémát vet fel, mintha csak Ransanus 15. századi leírását vennénk figyelembe.¹³ Fontosnak tartjuk leszögezni, hogy a Wertner által említett Hilandari Évkönyv legkorábban egy 16. századi átírásban maradt ránk. Eredeti kéziratról ráadásul nem is beszélhetünk, hiszen magát a szöveget a 18. század végén Jovan Rajič jegyezte le.¹⁴ A másik probléma az, hogy a 11-12. század szerb uralkodóinak genealógiája rengeteg, ezidáig tisztázatlan kérdést vet fel.¹⁵ Anna személye, elhelyezése így az Árpádok felmenői között a genealógiai táblán további pótlásra vár, amely hiánypótlásra jelen dolgozat keretein belül kívánunk kísérletet tenni. Vizsgálódásunk előtt azonban tisztáznunk kell, mit is tudunk biztosan II. Béla feleségéről, Ilona királynéről.

II. Ilona, a magyar királyné

Ilona, anyai származásának tisztázatlansága ellenére, a történeti tudatban az egyik legismertebb, vagy inkább legbefolyásosabb 12. századi királynéink egyikeként él. Krónikáink is kiemelik személyét, ellenben például Kálmán vagy II. István feleségeivel, feleségével.¹⁶ Közrejátszik természetesen ebben az is, hogy vak férje mellett az országos ügyek jelentős részét feltehetően ő intézte. Arra, hogy miként és pontosan mikor kötött házasságot Bélával, még a későbbiekben kitérünk. Férje trónra lépése után, 1131 tavaszától Magyarország első szerb származású királynéja lett. A krónikában is leírt erős személyisége

¹³ WERTNER 1892. 297. Egy évvel korábbi munkájával ellentétben, Ilona királyné édesanyját a Hilandari Évkönyv közlése nyomán Anna néven említi, azonban annak családnevére (Diogenissa?), származására nem tér ki egyik genealógiai munkájában sem.

¹⁴ Boris Stojkovski (Újvidéki Egyetem) 2014. november 20-ai levelében osztotta meg velünk a fenti információkat. Az évkönyvet 1926-ban, Belgrádban Ljubomir Stojanovič publikálta a Spomenik Srpske kraljevske akademije című folyóirat 66. kötetében. A forrás egyedül szerb nyelven olvasható, más kiadásról nincs tudomásunk. Stojkovski felvilágosítása nyomán az évkönyv hitelessége kérdéses.

¹⁵ Elég csupán Uros származását említenünk. Korábban Wertner Vukan unokaöccsének tartotta, majd Vukan fiaként számoltak vele. Újabban Zivković felvetette, hogy egy bizonyos Márkó zsupán fia volt mind Vukan, mind Uros is. Ld.: ZIVKOVIČ 2005. 9-22.

¹⁶ SRH I. 437. A krónika közlése szerint István felesége az apuliai Guiscard Róbert lánya volt, nevét azonban nem említi.

nagyban hozzájárult férje hatalmának biztosításához. Az aradi gyűlésen¹⁷ való fellépése is azt mutatja, hogy már korán kezébe vette a politikai ügyek intézését, igaz, az ott elhangzott beszédét a történetírás utólagos betoldásnak minősíti.¹⁸ A krónikáshagyomány szerint ugyanis ő volt az, akinek a felbujtására az Álmos-párti főurak leszámoltak a Kálmán-pártiakkal, 68 főúr lemészárlásával biztosítva ezáltal az ún. Álmos-ági konszolidáció kibontakozását. Krónikásaink a drámai jelenetet azzal a leírással fokozták, miszerint a királyi pár mellett ott voltak a gyerekeik is.¹⁹

A királyné aktív szerepét mutatja az az oklevél is, amelyben András veszprémi prépost megajándékozza a pannonhalmi apátságot. Az oklevél tanúsága szerint az adományozás ugyanis a király és a királyné jóváhagyásával történt.²⁰ 1138-ban, II. Béla adományban részesítette az apja által alapított dömösi prépostságot. Az oklevélben Béla mellett Ilona neve is szerepel, amely szintén az uralkodói pár közös döntésének bizonyítéka.²¹ A királyné mintegy társuralkodó tűnik fel a király mellett.²²

Hadi események leírása során nem találkozunk a királynéval, ebben természetesen közrejátszhat az is, hogy az 1130-as évek elején többször lehetett terhes, így férjét ő maga ugyan nem, de Magyarországra került testvére, Belus minden bizonnyal elkísérte. A királyi párnak összesen 6 gyermeke született, az utolsó kettő leány volt (Zsófia és Gertrúd).²³ A hazai krónikáshagyomány szerint a későbbi II. Géza még II. István életében, 1130-ban született. Igaz, az aradi gyűlésen a királyné mellett még nem lehetett jelen a négy fia, mint arról tévesen beszámolnak krónikáink.²⁴ László 1131-ben születhetett, István 1133 körül, Álmos és a két lány születési ideje pedig ismeretlen. Álmos születési idejét legutóbb az 1134-es évre helyezte Engel Pál.²⁵ A herceg így 1-6 éves korában, még apja életében elhunyt.²⁶ A gyermekek

¹⁷ Az aradi gyűlés („generatio congregalis”) helyével kapcsolatban való vitát lásd: Századok 46 (1912) 773 – 783.

¹⁸ ANGVAL 1912. 774.

¹⁹ SRH I. 447.

²⁰ ...a piissimo Rege Bela (et) eius uxore regina Elena disponendarum rerum suarum facultate(m) petiit – ChAH 53.

²¹ Idem Bela rex piissimus cum Elena regina nichilominus piissima ... ordinavit ecclesiam Dymissiensem... - CDES 74.

²² MAKK 2000. 65.

²³ WERTNER 1892. 297.

²⁴ Ecce enim Deus regi nostro pro duobus oculis dedit quatuor (filios). – SRH I. 447.

²⁵ ENGEL 1987. 621. A fiatalon elhunyt herceget Székesfehérvárott temették el.

²⁶ WERTNER 1892. 306-309.

születését a szakirodalom zömében az 1130-as évek elejére, legkésőbb az évtized közepe körüli évekre helyezi. Érdekes módon Ilona Béla hatalmának konszolidációját követően szinte eltűnik a forrásainkból. Ez nagy valószínűséggel összefüggésben van azzal, hogy testvére, Belus ekkor már a király legfontosabb támaszává vált, és a katonai fellépésekben hathatósabb támasza volt az uralkodónak. A királyné okleveles, név szerinti említésére így mindössze a már fent említett két alkalommal került sor. Ez azonban messze nem jelenti azt, hogy befolyása megszűnt volna.

Források hiányában II. Béla 1141. évi halála után éppen ezért szerepét nem tudjuk felmérni. Feltehetően komoly befolyása maradt az ügyekre, bár fia, II. Géza mellett 1146-tól Belus bán és nádor személye tűnik fel.²⁷ Belus a Fischa-menti csata idején már biztosan viselte a nádori címet.²⁸ 12. századi nádorainkról elmondható, hogy javarészt a királyi udvarban tartózkodtak, így Belus mindig az uralkodó közelében volt.²⁹ 1144-ben például a király nevében vezetett hadjáratot orosz földre.³⁰ Arról, hogy az anyakirálynénak milyen befolyása volt az országos ügyekre, források hiányában szinte lehetetlen kísérletet tennünk, hiszen még haláláról sem tesznek említést. A történetírás az 1146 körüli időpontot adja meg, mivel II. Géza egy későbbi, 1157-es oklevelében már, mint elhunyt személyről emlékezik meg apja mellett anyjáról is.³¹ Egy biztos, az özvegyen maradt királyné 1146 szeptembere és 1157 márciusa között halhatott meg.³² Lányának, az admonti kolostorba került Zsófiának, egy levélfogalmazványa szerint, a királynénak 1146-ban még élnie kellett.³³ Ez az egyetlen írásos bizonyítékunk arra, hogy Ilona nem halt meg még 1141 előtt. Korábban ugyanis többen párhuzamot véltek felfedezni a vak király alkoholizmusa és erélyes felesége halála között.³⁴

Ilona életéről meglehetősen keveset tudunk. Még királynéként is kevés információ birtokában vagyunk, nem is beszélve származásáról és rokonságáról. Az a krónikákból is egyértelmű, hogy apja I. Uros szerb nagyzsupán volt.³⁵ Ebben az egyben a források

²⁷ ZSOLDOS 2003. 786.

²⁸ ZSOLDOS 2011.16.

²⁹ SZŐCS 2014. 44.

³⁰ FONT 1995. 57-58.

³¹ ... pro animae meę remedio, et pro salute animarum matris, et patris mei ... – CDES I. 81.

³² KÁDÁR 2012. 81.

³³ JAKSCH 1888. 372-373.

³⁴ KÁDÁR 2012. 80. Krónikáshagyomány alapján jelöli meg a szerző II. Béla halálának okát. Többen ez alapján vélték úgy, hogy Ilona még 1141 előtt elhunyt és ez vezetett férje alkoholizmusához, majd halálához.

³⁵ ... et filiam Uros comitis magni in legitimam uxorem traduxerunt. – SRH I. 441.

egyetértene. De mit kezdhünk Ransanus megjegyzésével, amely Ilona anyjára vonatkozik és a bizánci császár unokahúgának, Komnénos-rokonnak nevezi őt?

III. Ransanus forrásértéke

A kérdés természetesen nehezen eldönthető, hiszen a korszakra vonatkozó adatait tekintve megegyezik a Thuróczy Krónikával, amelyet egyébként kivonatol az eseménytörténet leírásakor,³⁶ ugyanakkor éppen a 12. századi részt szemlélve egyetlen egy többletinformációt tartalmaz, és az Ilona anyjáról szól. Ransanusnál érdekes módon éppen, hogy az apa, Uros személye marad ezáltal homályban. Ransanus ezen leírásának hitelességét, ezidáig még nem vizsgálták, ugyanakkor a Szent István-öslegendával kapcsolatos viták nem kis mértékben hozzájárulhatnak az *Epithoma* közléseivel kapcsolatban a történeti hitelesség felmérésében. Az elmúlt évtizedekben ugyanis újból felszínre került a már Mátyás Flóriánnál és Tóth Zoltánnál is megjelenő elmélet, miszerint Ransanus az Istvánról szóló leírásában nem használta fel az ún. Hartvik-legendát, hanem egy elveszett forrásra támaszkodott. Ezt a feltevést, azóta már cáfolta Csóka J. Lajos, megkérdőjelezve az öslegendával kapcsolatos teóriákat.³⁷ Az öslegenda létevel kapcsolatos vitára már csak azért is érdemes kitérnünk, hiszen olyan forrást feltételeznek egyes történészek, amely azóta már nem áll rendelkezésünkre. Márpedig Ransanus Ilona anyjáról szóló tudósításával kapcsolatban is ezt a variánst kell előnyben részesítenünk. Egyértelműen ugyanis nem cáfolható annak a lehetősége, hogy valóban létezett egy olyan korábbi forrás, amelyet a későbbi István-legendák csak részben hasznosítottak.³⁸ Az már más kérdés, hogy ez a forrás rendelkezésre állhatott-e Ransanusnak vagy sem. Egy biztos: ugyanígy nem zárható ki egy olyan forrásnak, bármiféle utalásnak a léte, amely Ilona anyjának bizánci származásáról szól. Magunk azonban sokkal elfogadhatóbb magyarázatnak tartjuk az elveszett István-öslegenda teóriájával szemben azt, hogy Ransanus egy mára már elveszett krónikavariánst használhatott fel.³⁹ Ez egyszerre

³⁶ KRISTÓ 2002. 117.

³⁷ CSÓKA 1967. 640.

³⁸ KULCSÁR 1991. 310. Kulcsár nem veti el annak lehetőségét, hogy létezhetett egy öslegenda, ugyanakkor azt, hogy ez a forrás még Ransanus korában rendelkezésre állott volna a dél-itáliai szerzőnek, vitathatónak tartja.

³⁹ Vö. THOROCZKAY 2013. 33.

szolgál magyarázatul Ransanus Szent Istvánról írott történetére és Ilona származásának kérdésére.

Az *Epithoma* lapjain császári unokahúgról olvashatunk, a Wertner által idézett Hilandari Évkönyv ugyan megemlékezik az anya nevééről (Anna) is, de a francia királyi dinasztiával kapcsolja azt össze,⁴⁰ amely teljesen abszurd állításnak tekinthető. Érdekes módon a bizánci császárral való rokonság még csak említésre sem kerül, amely igazán furcsa egy olyan szerb történettel foglalkozó munkában, amely az Athosz-hegyi Hilandar kolostorában íródott. Egy olyan helyen, amelyet 1198-ban alapított a szerb Szent Száva és apja, Nemanja István fejedelem, aki később itt is lett szerzetes, csakúgy, mint a neje, Anna.⁴¹

A Ransanusszal szinte majdnem egy időben alkotó Bonfini történeti munkájával való összevetés tűnik még fogódzónak a hitelesség kérdésében. Amennyiben a történeti hitelesség oldaláról közelítjük meg a dolgot, úgy az alábbiakat tekinthetjük mérvadónak. Az Árpád-kori részek között ugyanis Bonfini betoldásként említi I. András király törvényeit. A dolog érdekessége, hogy az itt idézett törvényeket egyéb más forrás nem említi, csakúgy, mint Ransanus Ilona anyjáról szóló passzusát. Az utóbbi évtizedek kutatása azonban rámutatott arra, hogy a Szent Istvánnak tulajdonított ún. II. dekrétum összeszerkesztésére I. András uralkodása alatt került sor, és a büntetések között is különbségek figyelhetőek meg.⁴² Míg István akasztatott, addig a II. dekrétumban már lefejezésről olvashatunk. Bonfini ezek szerint olyan forrást használhatott fel, amely az 1480-as évek végén még elérhető volt, a törvényeket így joggal tekinthetjük I. András törvényeinek,⁴³ amelyeket Leodvin bihari püspök szerkesztett egybe.⁴⁴

Igaz a példázataink (elveszett István-legenda, I. András törvényei) nem genealógiai témájúak, ugyanakkor ezek ismeretében mi sem tarthatjuk valószínűtlennek, hogy Ransanus olyan forrást is felhasznált, amely akkor még olvasható volt, majd elveszett. Ransanus nem kis mértékben használta fel Thuróczy János munkáját,⁴⁵ újat egyedül ott tudott írni, ahol Thuróczytól eltérő humanista stílusú részeket (országleírás) vett bele elbeszélésébe és nem kivonatolta elődje művét. Az Ilona származását taglaló rész éppen ezért is áll egyedül ebből a szempontból nála a 12. századi események rövid ismertetésekor. Ransanustól egyébként sem

⁴⁰ WERTNER 1892. 8.

⁴¹ Uo. 29.

⁴² JÁNOSI 1996. 91. (továbbiakban: Jánosi 1996)

⁴³ Uo. 95.

⁴⁴ GERICS 1982. 309.

⁴⁵ KULCSÁR 1991. 307.

állt távol forrásainak átfogalmazása, átírása, nem is beszélve arról, hogy több esetben eredeti forrásra utaló átvételeket is felfedezhetünk elbeszélésében. A Géza fejedelemről és Szent Istvánról írott részek nyomán az mondható el, hogy forrásait nem írta át önkényesen, tehát történeti tényeket nem hamisított meg.⁴⁶ Márpedig ez a történetírói módszer feltehetően az *Epithoma* egészére igaz. Azaz Ransanus valószínűleg nem vállalkozhatott egy olyan információ leírására, amelyről ő maga nem olvasott. Konstantinápoly 1453. évi bevételét kortársként élte meg, a magyar királyok bizánci származtatása ennek nyomán iránymutatásként szolgált az Árpádok utódainak. Véleményünk szerint Ransanus tudatosan emelte ki Ilona királyné anyjának a személyét és hagyta el az általa felhasznált krónikákban viszont kiemelt Urost, mint apát.

Ransanus megjegyzésével kapcsolatban említésre érdemes az utána jó három évszázaddal író Atanasije Živković szerb püspöknek 1794-ben megjelent Szent Száva-életrajza (akinek apja Nemanja István szerb uralkodó volt), amelyben a neves szent édesanyjának egyenesen IV. Romanos bizánci császár (ur. 1068-71) lányát tette meg. Márpedig ez az állítás kronológiailag sem állja meg a helyét.⁴⁷ A probléma tehát többszörös: az újkori átírásban ránk maradt Hilandari Évkönyv francia, Ransanus pedig bizánci feleséget vél felfedezni Uros mellett, ráadásul a humanista szerző külön megemlíti, hogy a bizánci uralkodó anyai ágán rokona a magyar királyné a császárnak. A Szent Száváról írott 18. századi munkában pedig érdekes módon úgy tűnik fel IV. Romanos személye, hogy óhatatlanul is összekapcsolható Anna Diogenissával, akit, mint már említettük, a történetírás Uros nejének tart.⁴⁸ Anna Diogenissa nagyapja ugyanis IV. Romanos volt, hiszen mint arról Niképhoros Bryennios (Anna Komnéné férje, I. Alexios sógora) beszámol történeti munkájában, Konstantinos Diogenész apja maga a korábbi császár volt.⁴⁹ Ezzel természetesen nem azt kívánjuk sugallni, hogy a Ransanus által felhasznált (vagy használhatott?) forrás még a 18. század végén is elérhető volt, míg Szerbia területén, de nehéz lenne nem felfedezni a hasonló származást. Nem tisztünk ezen újkori átiratok hitelességének elbírálása. Jelen keretek között arra kell koncentrálnunk, hogy Ransanus genealógiai megjegyzéséről eldöntsük: mennyiben állja meg a helyét és valóban összekapcsolható-e Ilona királyné a Komnénosokkal? Az ugyanis egyértelmű számunkra, hogy elfogadhatóbb történetnek látszik a 15. század végéről egy

⁴⁶ VESZPRÉMY 1990. 106 – 107.

⁴⁷ WERTNER 1891. 29.

⁴⁸ ES 1984. 181. táblázat

⁴⁹ BRYENNIOS I. 6. 24. Anna Diogenissa apja, Konstantinos Diogenész ugyanis IV. Romanos fia.

bizánci-görög anya említése, mint egy 18. századi átírat francia-Capeting származásról beszámoló részlete.

Ransanus munkáját tehát több lépcsőben kell megvizsgálnunk a rendelkezésünkre álló 12. századi genealógiai információk segítségével. Először is tisztáznunk kell, hogy valóban lehetett-e egy Komnénos császár leánytestvérenek lánya a szerb nagyzsupán felesége. Ehhez előbb tisztáznunk kell, melyik császárra is vonatkoztathatjuk Ransanus idézetét. Másodszor meg kell vizsgálnunk annak lehetőségét, hogy a császári rokonságból, anyai és apai ágról is kik jöhetnek számításba, mint lehetőségek. Harmadik lépésben pedig le kell vonnunk a végkövetkeztetést: lehetett-e Ilona édesanyja görög származású nő, aki valamilyen módon, ha nem is közeli, de rokona volt a császárnak. Ransanus megjegyzésének cáfolata, vagy legalábbis megkérdőjelezése jelen esetben csak egy módon lehetséges, mégpedig úgy, ha az Ilona és a Komnénosok közötti rokonság tényét meg tudjuk cáfolni. Éppen ezért szükséges végignéznünk, hogy I. Alexios és II. Ioannés, illetve Eiréné Dukaina (I. Alexios neje) testvérei között van-e olyan személy, akinek leszármazottjai között ott szerepelhet maga a későbbi magyar királyné édesanyja is.

IV. A császár unokahúga

A rokonsági fokozat tisztázása érdekében le kell szögeznünk, a latin eredeti szöveg a *nepos* és nem a *consobrina* kifejezést használja. Azaz nem unokatestvéri viszony áll fenn Ilona anyja és a császár között. Tény, hogy a *nepos* az „unoka” jelentéssel bír, ez azonban teljesen kizárható a magyarázó szövegkörnyezetnek köszönhetően.⁵⁰ Ilona tehát nem volt egyetlen bizánci császár unokája sem.⁵¹ Az anyai ágról való származás azt jelenti, hogy valamelyik bizánci császár anyjáról vagy a császár leánytestvéréről lehet szó. Az alábbiakban ezeket fogjuk végig tekinteni. Fontosnak tartjuk itt leszögezni, hogy Ransanus leírása ellenére vizsgálatunkat nem csak az adott császárok leánytestvéreire vonatkoztatjuk, hanem az összes testvért be kívánjuk vonni a vizsgálódásba, hiszen így összevetve egyszerűbb következtetéseket levonni. Kronológiai sorrendben haladunk végig előbb Ransanus pontos

⁵⁰ ... quam (ti. Helenam) perhibent neptem ex sorore fuisse... A „nepos” egyébként unokatestvért is jelenthet, ld. VAJAY 1979. 21.

⁵¹ Abban az esetben, ha Ilona anyjának elfogadjuk Anna Diogenissát, akkor a magyar királyné dédapja IV. Romanos Diogenés császár volt.

forrásközlése nyomán (azaz először csak a császárok leánytestvéreinek gyermekeit vesszük szemügyre), majd ugyanezen császárok fiútestvéreire is kiterjesztjük a vizsgálatot.

De melyik császárról is van szó pontosan? Ransanus ugyanis a megnevezésével adósunk maradt körültekintő magyarázata ellenére is. Ha Ilonát élő személynek tekintjük még 1157-ben is, akkor eddig az időpontig az ő életében mindössze három Komnénos ült Nagy Konstantin trónján, akik közül egyértelműen kizárhatjuk az 1143-ban trónra lépő I. Mánuel (ur. 1143–1180). Lényeges leszögeznünk, nem kezdhetjük a vizsgálatot I. Alexios szüleivel (Ioannés Komnénos és Anna Dalasséné), mivel ez, egy az 1120-as évek végén kötött házasság esetében, mint amilyen vak Béla herceg és Ilona közötti volt, már igencsak távoli rokonságot jelentene, legalábbis, ami Ransanus leírását illeti. Ennek ellenére erre a lehetőségre a jelen fejezet végén visszatérünk.

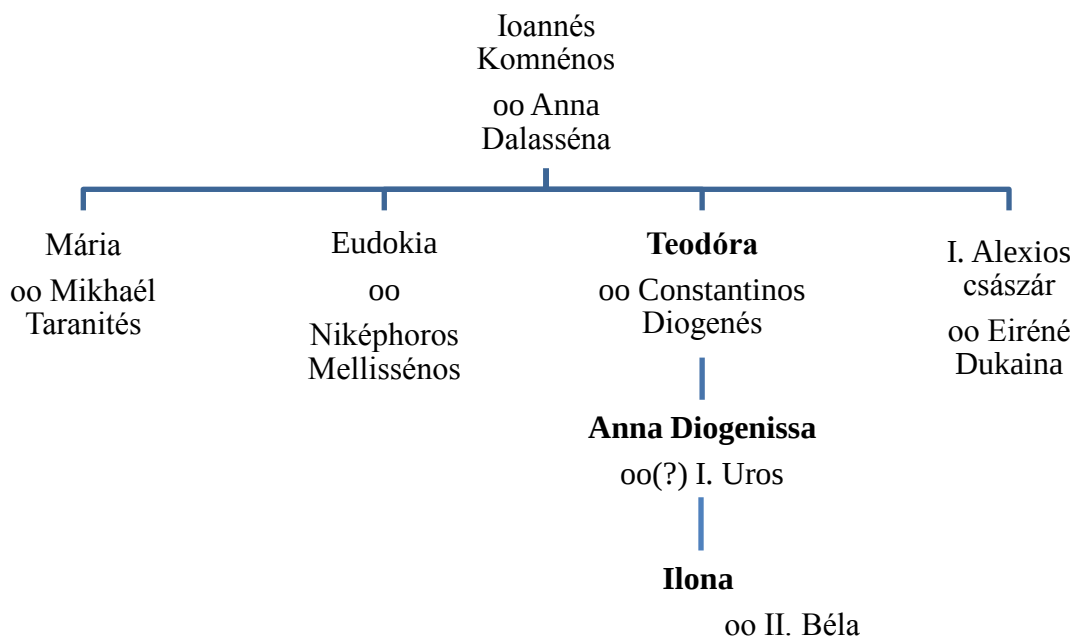
Alexios császár (ur. 1081–1118) Ioannés Komnénos és Anna Dalasséné gyermekeként látta meg a napvilágot 1056-ban, vagy 1057-ben. Összesen nyolcan voltak testvérek, ő maga a hatodik gyermek volt.⁵² Három leánytestvére volt, Mária, aki Mikhaél Taranítés felesége lett,⁵³ valamint Eudokia, aki Niképhoros Mellissénoszhoz ment hozzá.⁵⁴ A harmadik leánytestvére Teodóra, aki IV. Romanos fiával, Kontantinos Diogenésszel kelt egybe.⁵⁵ Ebből a frigyből származott az az Anna Diogenissa, aki az Europäische Stammtafelnben is szerepel. Máriának és Eudokiának ugyanis nem ismerjük forrásokból egyetlen lányát sem, aki így később esetleg Uros neje lehetett volna. Alexios császár leánytestvérei közül, háromból kettőt ki kell zárunk, mint lehetőséget. Ransanus közlésének egyedül Teodóra felel meg.

⁵² VARZOS 1984. 52.

⁵³ BRYENNIOI I. 6. 24.

⁵⁴ Uo. I. 6. 24.

⁵⁵ Uo. I. 6. 24., ill. ALEXIAS X. 2. 169.

I. Alexiosnak három leánytestvére mellett még négy fiútestvére is volt. A fivérek sorrendjét Bryennios ebben a sorrendben adta meg: Mánuel, Isaakios, Alexius, Adrianos és Niképhoros.⁵⁶ A legidősebb fiú, Mánuel 1071-ben hunyt el, bő 10 évvel öccse trónra lépése előtt. Kuropalátés (palotaőr) és protostratori (katonai parancsnok) tisztségeket töltött be. IV. Romanos Diogenés egyik rokonát vette feleségül, leszármazottakról ugyanakkor nincs tudomásunk.⁵⁷ Alexios másik bátyja, Isaakios Komnénos már 1071 – 72-ben megnősült, miután VII. Mikhaél Dukas császár hozzáadott egy grúz hercegnőt,⁵⁸ aki Konstantinápolyban az Eiréné nevet vette fel.⁵⁹ A frigyből öt leánygyermek született, érdekes módon ebből kettő nevét nem is ismerjük, csupán annyit tudunk, hogy egyiküket eljegyezték Gregorios Gabrasszal.⁶⁰ A legidősebb lányuk, Anna Teodoros Prodromos egy versében, úgy szerepel, mint Ioannés Dukas kaisar unokájának férje.⁶¹ Zsófia Niképhoros Dokeianos,⁶² Eudokia Niképhoros Botaneiatés felesége lett. Isaakios Komnénos és Eiréné házasságának időpontja nyomán feltételezzük, hogy a két ismeretlen nevű leány legkorábban 1074-75-ben

⁵⁶ BRYENNIOS I. 2. 19.

⁵⁷ VARZOS 1984. 61-64.

⁵⁸ MACRIDES 2006. 368. VII. Mikhaél neje Alán Mária volt, a császárné egyik unokahúgát vette el Isaakios Komnénos.

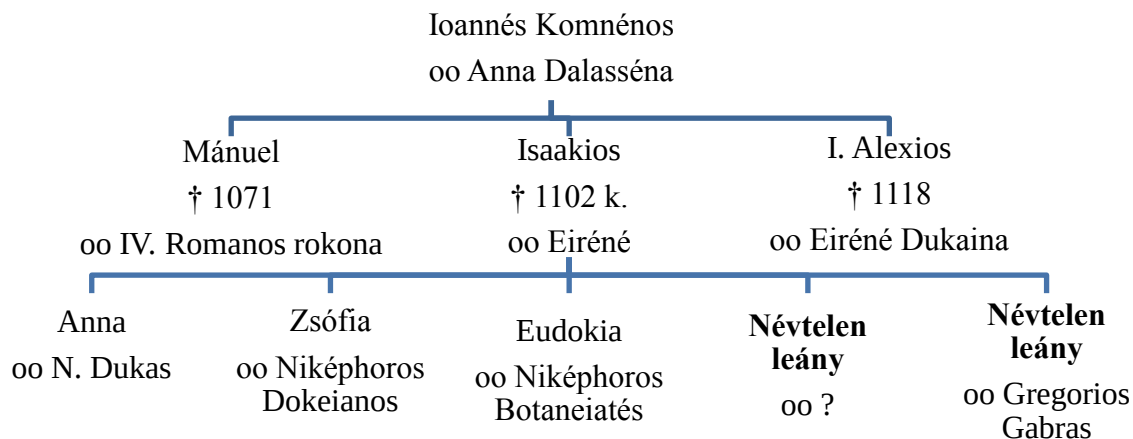
⁵⁹ ANGOLD 1984. 100.

⁶⁰ ALEXIAS VIII. 8. 150. Anna Komnéné nem nevezi meg Isaakios lányát, de kiemeli, csupán eljegyzés történt.

⁶¹ STURDZA 1999. 274. Sturdza Ioannés néven említi Anna Komnéné férjét.

⁶² GAUTIER 1971. 222. 11. jegyzet. Zsófia, a férje halála után Zsuzsanna néven lett apáca.

születhetett, bár valószínűbbnek tűnik az, ha születésük időpontját az 1080. év körüli időpontra helyezzük.

I. Alexiosnak két öccse volt, Adrianos (neje: Zoé Dukaina)⁶³ és Niképhoros,⁶⁴ aki a pansebastos sebastosi (magas udvari méltóság)⁶⁵ és a drongarios-i (flottaparancsnok) tisztség⁶⁶ betöltőjeként ismert. Feleségének a személyét nem sikerült beazonosítania a történetírásnak. Niképhorosnak egy fia ismert, Ioannés Komnénos, aki egy pecséten, mint sebastos szerepel.⁶⁷ Érdekes módon Zoé Dukaina, Adrianos későbbi neje eleinte III. Niképhoros kijelölt örökösének, annak a Niképhoros Synadénosnak volt a jegyese, akinek testvére, I. Géza magyar király második neje lett.

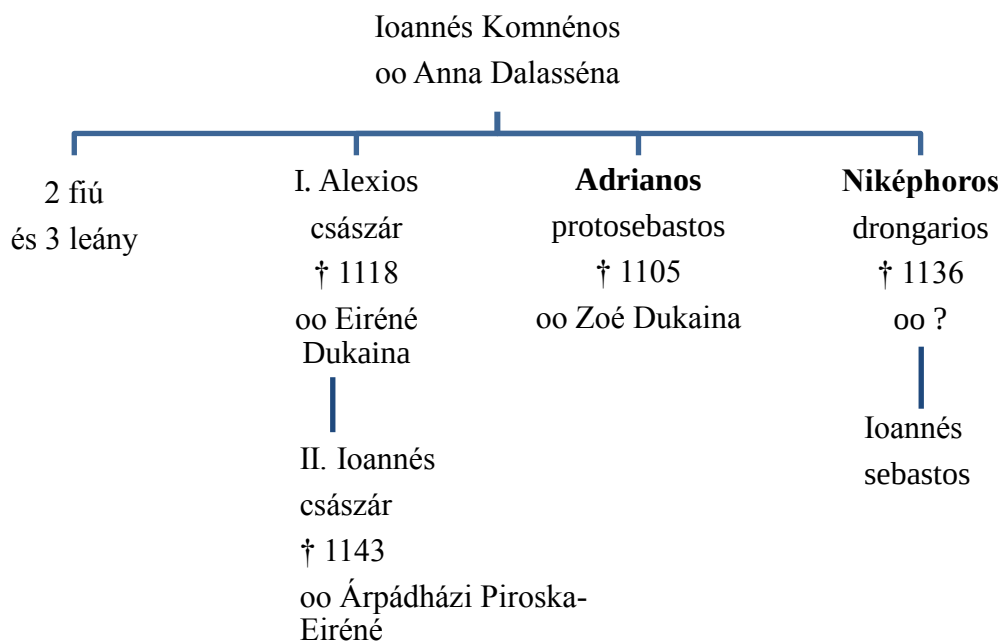
⁶³ MAGDALINO 1996. 146-166.

⁶⁴ VARZOS 1984. 118-120.

⁶⁵ SCHLUMBERGER 1884. 644. Egy keltezhetetlen pecséten a sebastosi cím viselőjeként jelenik meg.

⁶⁶ Bátyja, I. Alexios 1081-es trónra lépését követően nevezte ki öccsét a tisztségre.

⁶⁷ SCHLUMBERGER 1884. 639.

Ha elvonatkoztatunk Ransanus megjegyzésétől, akkor véleményünk szerint I. Alexios unokahúgai közül nem csak Teodóra nevű nővérének lánya, Anna Diogenissa az egyetlen szóba jöhető jelölt, hanem figyelembe kell vennünk Isaakios Komnénos ismeretlen nevű lányait is. A Hilandari Évkönyv szerint Uros nejét Annának hívták, ugyanakkor a hagyomány nem tartotta fenn Isaakios eme két leányának a nevét. Joggal feltételezhetjük tehát, hogy a két császári unokahúg egyikét akár Annának is nevezhették.⁶⁸ Ez azt jelentené, hogy az 1118-ban trónra lépő II. Ioannés unokatestvére volt az a bizonyos Anna, akit Uros feleségül vett. Ransanus megállapításával azonban ellent mondana feltevésünk, hiszen „*neptem ex sorore fuisse Constantinopolitano imperatori,*” azaz nem leánytestvértől származnak. Anna Diogenissán kívül tehát csak akkor találhatunk több szóba jöhető jelöltet, ha elvonatkoztatunk Ransanus megjegyzésétől.

II. Ioannés császárnak összesen öt leánytestvére volt. Anna, a legidősebb, 1083-ban született, Niképhoros Bryennios felesége lett, ő az Alexias szerzője.⁶⁹ 1085-ben született Mária, akinek férje előbb Gregorios Gabras, majd Niképhoros Katakalon volt.⁷⁰ Eudokia, akinek férje Mikhaél Iasítés lett, vagy 1089-ben, vagy 1094-ben született.⁷¹ 1096-ban látta

⁶⁸ Hangsúlyozni szeretnénk, az, hogy Ilona édesanyja az Anna nevet viselte, nem bizonyított. A Hilandari Évkönyv hitelessége szintén kérdéses. Az Anna név keresését egyedül azzal indokolhatjuk, hogy az Europäische Stammtafeln ezen a néven ismerteti Uros nejét.

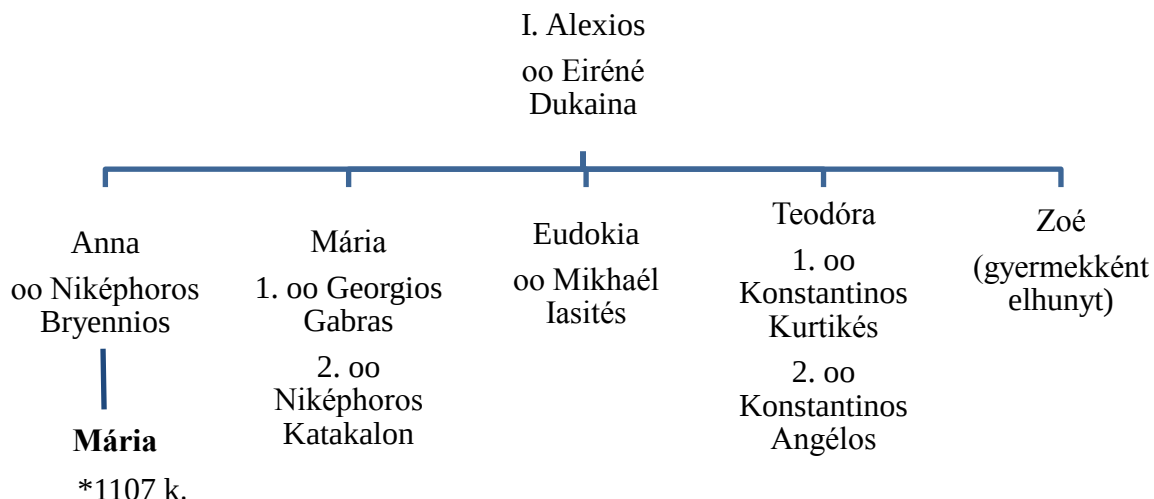
⁶⁹ VARZOS 1984. 1.176-97.

⁷⁰ Uo. 198-202.

⁷¹ Uo. 254-259.

meg a napvilágot Teodóra Komnéné, akinek két házastársát ismerjük, Konstantinos Kurtikést és Konstantinos Angélost.⁷² A császár legkisebb leánytestvére az 1098 körül született Zoé volt, aki még gyermekkorában elhunyt.⁷³

I. Alexios császár lányai és házasságaik

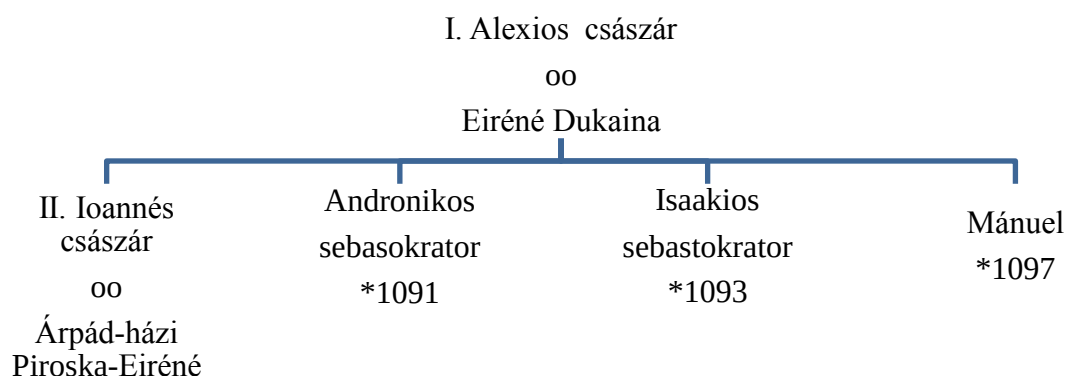

Mint fenti ábránk is mutatja, komoly generációs eltérés figyelhető meg II. Ioannés császár testvéreinek leszármazottai között. I. Alexios és Eiréné Dukaina legidősebb gyermeke, Anna Komnéné gyermekei az 1090-es években és a 12. sz. elején születtek, akkor, amikor magának Ilonának is születnie kellett. II. Ioannés egyetlen leánytestvére sem jöhet tehát szóba, mint Ilona nagyszülője. Mondanunk sem kell, hogy ez a császár három öccsére (Andronikos, Isaakios és Mánuel) is vonatkozik.⁷⁴ Ezek után már csak a császárok felesége ágán folytatható a „jelöltek” keresése. Nyilvánvalóan csupán I. Alexios nejét vehetjük számításba, hiszen II. Ioannés felesége Szent László magyar király leánya, Piroska (Eiréné) volt. Márpedig ha Piroskának lett volna kiházasítható testvére és annak leszármazottja, akkor azt biztosan nem Konstantinápoly határozta volna meg.

⁷² Uo. 259-64. Theodóra 1096-ban született.

⁷³ Uo. 265. Zoé feltehetőleg nem sokkal születése után hunyt el. Születése 1098-ra tehető.

⁷⁴ Andronikos 1091. szeptember 18-án született, Isaakios 1093. január 16-án, Mánuel pedig 1097 februárjában. A születési időpontokkal kapcsolatban ld. SCHREINER 1971. 217-248.

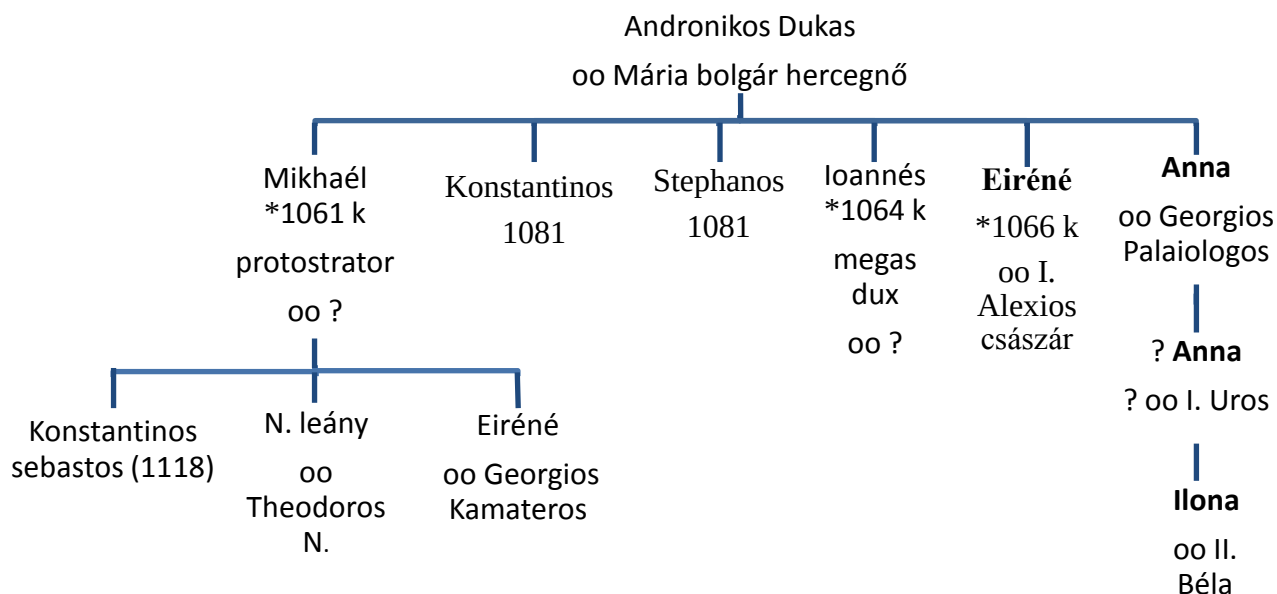
II. Ioannés császár édesanyja Eiréné Dukaina volt,⁷⁵ szülei 1077–78-ban kötöttek házasságot. Eiréné a nagy múltú császári dinasztia, a Dukasok leszármazottjaként az I. Alexiosszal kötött házassága egyértelműen a Komnénosok legitimációját erősítette. Bár sokáig anyósa, Anna Dalasséna volt a meghatározó asszony a dinasztián belül, az 1102. év során lezajlott ún. Anémas-féle összeesküvés során bebizonyosodott, hogy komoly politikai befolyással bír. Eiréné Dukaina császárné Andronikos Dukas és Bulgáriai Mária lányaként látta meg a napvilágot. Andronikosnak öt gyermeke született: Mikháél protostrator (magas udvari tisztség), Ioannés megas dux (katonai vezető), maga Eiréné, és még két leány, Anna és Teodóra.

Mikháél Dukas egyetlen gyermekének ismerjük a nevét, Konstantinos 1118-ban sebastosi címet viselt, illetve a Vardar-folyó menti területek kormányzója volt. Mikhaélnek feltehetően több gyermeke is született, köztük lányok. Kronológiailag lehetséges lenne, hogy egyik lányát akár össze is házasíthatták Urossal, ugyanakkor a magunk részéről erre kevés valószínűséget látunk. Kazhdan 1061 körülre teszi Mikháél születésének időpontját, így legkorábban az 1070-es években házasodhatott össze ismeretlen nevű nejével. A történetírás azonban Mikháél további két lányát azonosította, egyikük egy bizonyos Theodoroshoz ment feleségül, Polemis szerint a másik pedig Eiréné Dukaina volt, aki Georgios Kamateroshoz ment hozzá.⁷⁶ Mivel Polemis több lányt nem tudott azonosítani, ezért úgy gondoljuk, Mikháél Dukas egyik lánya

⁷⁵ Eiréné Alexios második neje volt, korábban egy névtelen Argyrával kötött házasságot. Ld. BRYENNIOS III. 6. 107.

⁷⁶ POLEMIS 1968. 66-77.

sem jöhet számításba, mint Uros nagyzsupán felesége. Eiréné két bátyja, Konstantinos és Stephanos esetében sincs tudomásunk utódokról, mindketten 1081 körül hunytak el.

Eiréné császárné másik bátyja, Ioannés Dukas 1064 körül született. I. Alexios rokonaként Dyrrachiont védelmezte a szerbek támadásai ellen, így közvetlen kapcsolat közte és a szerb uralkodóház között feltételezhetően volt. Anna Komnénéa Alexias című munkájában az 1097-es hadjárata során említi utoljára.⁷⁷ Ezt követően élete hátralévő részét szerzetesként élte le. 1136-ban, már, mint elhunyt személyről szólnak forrásaink.⁷⁸ Mivel gyermekekről nem értesülünk vele kapcsolatban, az ő lánya sem lehet Ilona királyné anyja. Teodóra Dukaina szintén nem lehetett Anna édesanyja, mivel apáca lett.

A császárné húgának, Anna Dukainának a személye már korábban is felmerült, mint Ilona nagyanyja. Férje Georgios Palaiologos volt, akitől több gyermeke is született. Doktori értekezésében Kerbl vetette el Buonocore de Wildman genealógus javaslatát, miszerint Ilona királyné nem Eiréné Dukaina császárnénak volt a nagy-unokahúga, hanem Alexios császárnak. Kerbl szerint ezt Ransanus idézett passzusa nem támasztja alá.⁷⁹ Vajay Szabolcs idézett tanulmányában azonban egy lényeges dologra hívta fel a figyelmet. Szerinte a Komnénos családon belül a névadásnak külön szabályai fedezhetőek fel. Ezek szerint egy

⁷⁷ ALEXIAS XI. 5. 199.

⁷⁸ POLEMIS 1968. 69.

⁷⁹ VAJAY 1979. 22.

gyermek nem kaphatta meg szülője nevét.⁸⁰ Ez azt jelenti, hogy Ilona anyját nem hívhatták Annának, ha ennek az anyja Anna Dukaina volt. Anna Dukaina és Georgios Palaiologos házasságából négy fiú született (Niképhoros, Andronikos, Mikháél és Alexios), szó sincs leányról,⁸¹ így őket is kizárhatjuk, mint Ilona esetleges nagyszüleit.

Ugyanakkor további kérdések merülnek fel. A 15. századi forrás ugyanis anyai ágon való unokahúgról beszél, tehát ezek szerint az általunk felvetett Isaakios Komnénostól való származás kizárhatóvá válhatna, hiszen I. Alexiosnak természetesen bátyja, nem nővére volt Isaakios. De ugyanígy kizárhatnánk I. Alexios összes fivérét és azok összes szóba jöhető leányait, igaz utóbbiak között is igen ritka a lehetséges jelöltek száma. Alexios testvére, Teodóra Komnénéa tűnik így a legvalószínűbb jelöltnek, akire a lucerai püspök gondolhatott, ráadásul Teodórának a Konstantinos Diogenésszel kötött házasságából egy bizonyos Anna nevű leánya született, mint arra az Europäische Stammtafeln felhívja a figyelmünket.⁸² A problémát azonban még nem tekinthetjük ezzel megoldottnak.

Anna Diogenissa személye ugyanis jócskán hagy kivetnivalót maga után. IV. Romanos unokajaként császári származék volt, ami igencsak elgondolkodtató, ha egy szerb nagyzsupánnal való kiházásítást vesszünk figyelembe. Az ugyanis világos, hogy a Komnénos ügyeltek arra, hogy kivel és miként alakítanak ki családi kapcsolatokat, még akkor is, ha pont ez az a dinasztia, amely elődeitől eltérően több külföldi dinasztikus kapcsolatot is létesített.⁸³

II. Ioannés leánytestvérei közül nyilvánvaló, hogy senki sem lett Uros neje, ráadásul az unokahúgai túl fiatalok lettek volna ahhoz, hogy az 1100-as évek elején gyermeket szüljenek. Másrészt II. Ioannés császár testvérei császári gyermekek voltak. Egy ilyen rangos feleség elnyerése a 12. század folyamán még egy külföldi uralkodó számára is nehezen elérhető cél volt, halmozottan igaz ez egy szerb zsupán fiára. A fentiekben sorra vettük azokat a viszonylag közeli rokonokat, akik szóba kerülhetnek, mint Ilona felmenői. Az magától értetődő ezek után, hogy Ransanus nem II. Ioannésre gondolhatott, hanem I. Alexiosra. A magyar királyné édesanyját, ha nem is feltétlenül Anna Diogenissa volt az, I. Alexios rokonai között kellene keresnünk.

⁸⁰ VAJAY 1979. 21 – 22.

⁸¹ KAZHDAN 1991. 1558.

⁸² ES 1984. 181. táblázat

⁸³ MACRIDES 2006. 368.

V. Uros házasságának időpontja és Anna Diogenissa személye

A Hilandari Évkönyv szerint Uros nagyzsupán neje egy bizonyos Anna, aki a francia király lánya volt. Annak ellenére, hogy maga az egész feltevés teljesen valószínűtlen, vizsgáljuk meg közelebbről az állítást. Amennyiben Uros egy francia uralkodó lányát vette volna el, akkor egyedül I. Fülöp (ur. 1060-1108) jöhetne számításba. I. Fülöp 1072-ben vette feleségül I. Floris holland gróf lányát, Bertát, akitől öt gyermeke született.⁸⁴ Az egyetlen probléma azonban az, hogy az egyetlen leány, az 1078-ban született Konstancia (elhunyt: 1124/1126), első házassága révén Champagne grófnéja, második házassága révén pedig Antióchia fejedelemszonya lett. Bár Fülöp 1092-ben elhagyta nejét Betrade de Monfort grófnőért, akit törvénytelenül feleségül is vett, ebből a kapcsolatból született gyerekek közül Cecília előbb Galilea hercegnéje, majd Tripolisz örögrófnéja lett.⁸⁵ Mivel több leánygyermekről nem tudunk, ezért szinte biztosra vehetjük: I. Fülöp egyetlen törvényes vagy törvénytelen házasságból származó lánya sem lehetett Uros neje. A Hilandari Évkönyv közlése így tévesnek minősíthető. A francia származású feleség „toposza” azonban visszatérő eleme a Nemanja-dinasztia genealógiájának. Az ilyen jellegű információk eredetét valószínűleg az 1204–1261 között fennállott Latin Császársággal kialakított dinasztikus kapcsolatokban kereshetjük. A Konstantinápoly trónján ebben az időszakban ülő Courtenay-ház ugyanis a Capeting-dinasztia egy mellékága volt. Annak az információnak viszont, miszerint bő egy évszázaddal Bizánc keresztések általi elfoglalása előtt, egy még csak nem is szuverén uralkodónak minősülő szerbiai zsupán ilyen házasságot kötött volna, semmi történeti hitelességet nem tulajdoníthatunk.

A Hilandari Évkönyv ezen közléséhez hasonló az Uros István szerb király feleségeként ismert Anjou Ilona királyné származása is. Valószínűleg a Courtenay-dinasztia valamely tagjától származott, szüleinek kilétét, tudomásunk szerint, a történetírás mind a mai napig nem tisztázta. A 14. századi Szent Daniló szerb püspök szerint Ilona Franciaország uralkodó családjából származott.⁸⁶ Bárhonnan is származott Ilona, akár rokonságban állott az Anjoukkal vagy a Courtenay-dinasztiával, a probléma mutatja, hogy a szerb uralkodók feleségeinek származása még az egykorú források ellenére sem tisztázottak. Ilyen Uros nagyzsupán neje a 12. sz. elejéről, és ilyen Anjou Ilona is a 13. sz. közepéről.

⁸⁴ HUGONIS FLORIACENCIS 390.

⁸⁵ HISTORIA 405.

⁸⁶ WERTNER 1891. 52-56.

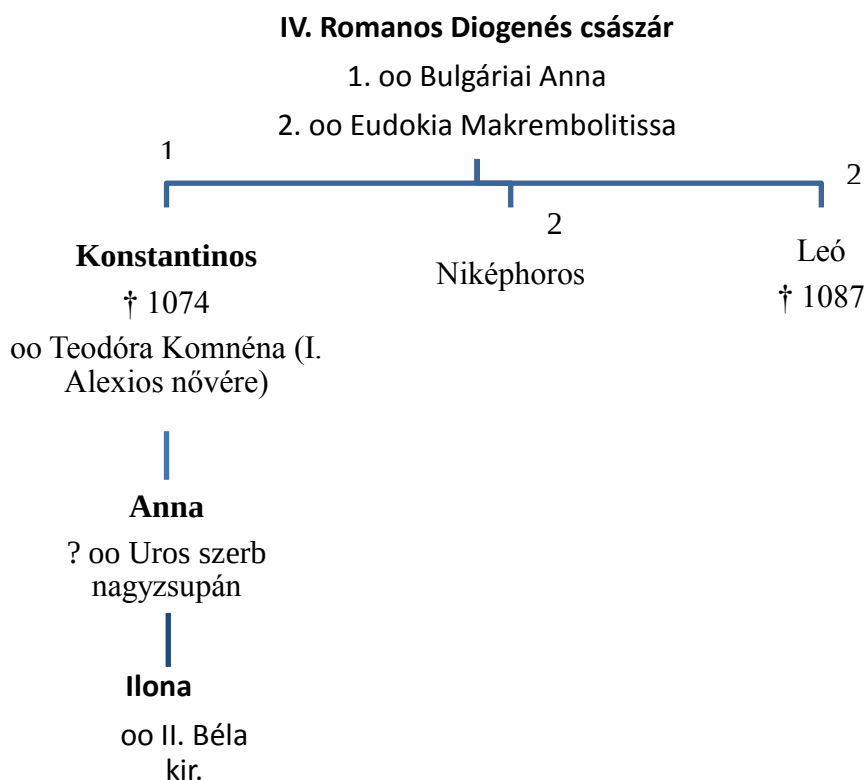
További problémát okoz az is, hogy a 12. század folyamán több Anna nevű fejedelemszöveget találunk a szerb uralkodók oldalán. Ilyen többek között Nemanja István herceg (1113–1199), akinek nejét Annának nevezte Živković a fentebb már említett Szent Száva élettörténetben. A szerb püspök szerint ez a nő IV. Romanos lánya volt.⁸⁷ Az, hogy IV. Romanosnak bármiféle lánya beházasodott volna a szerb uralkodóházba, legkorábban az 1130-as években, kronológiailag tarthatatlan. Persze felmerülhet, hogy nem lehetséges-e, hogy a 18. század végén született leírás nem vonatkoztatható-e inkább I. Uros nagyzsupánra és nejére. A tévesen Szent Száva anyjaként aposztrofált személy ebben az esetben Ilona királyné anyja lehetett. Ráadásul Anna Diogenissa ha nem is a lánya, de unokája volt Romanosnak. A probléma ugyanakkor az, hogy ha Ilona anyjára vonatkoztatjuk a Száváról írt passzust, akkor sem lehetséges, mivel IV. Romanosnak egyetlen lánya sem született. Wertner IV. Romanos egyetlen feleségét ismeri, Eudokia Dalassénát,⁸⁸ aki XI. Konstantinos özvegye volt, leányról ő sem tud.⁸⁹ Anna állítólagos apjának, IV. Romanosnak három fiát ismerjük név szerint. Az 1074-ben Antióchia falainál elesett Konstantinost,⁹⁰ aki nem mellesleg Teodóra Komnénát (I. Alexios testvérét) vette el, Niképhorost, és az 1087-ben elhunyt Leót. Konstantinos Diogenész és Teodóra Komnénéa lánya maga a már ismertett Anna Diogenissa, mint ahogy azt ábránk is mutatja:

⁸⁷ Uo. 29.

⁸⁸ Wertner tévedett, valójában Eudokia Makrembolitissáról van szó.

⁸⁹ Uo. 29. A dolog érdekessége, hogy Wertner nem vette észre, hogy IV. Romanos és Nemanja István mégcsak nem is éltek egy században és mindenféle magyarázat ellenére is össze kívánja kapcsolni a császár lányát a szerb uralkodóval. IV. Romanos azonban 1072-ben elhunyt, lánya (már ha született), Nemanja István 1113 k. születésekor már 30-as évei fölött járt. Időrendi okokból nem beszélhetünk tehát arról, hogy Romanos lánya István neje lett volna. Sokkal valószínűbb lenne az unoka személye.

⁹⁰ KAZHDAN 1991. 627.

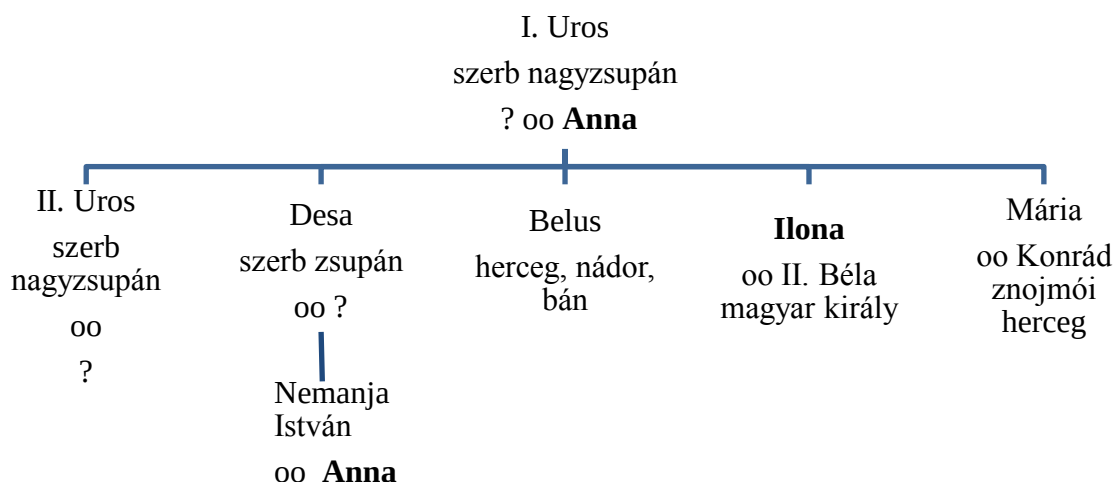

A legnagyobb probléma azonban ebben az esetben is az anya életkora. Konstantinos ugyanis legkésőbb 1074-ben elhunyt, leánya tehát az Urossal történő házassága idején már 20 év felett járhatott, Ilona 1110 utáni születésekor pedig már közelebb járt a 40. életéhez, ráadásul tudjuk, hogy Ilonának volt egy húga, Mária, akit II. Béla házасított ki Konrád znojmoi cseh-morva herceggel 1134-ben.⁹¹ Ha Mária ekkor 15–20 év körül járt, akkor legkorábban az 1110-es évek közepe táján kellett születnie. A kérdés tehát adott: Ilona anyja (középkori mércével) ilyen idős lett volna lányai születésekor? Vagy esetleg Ilona született korábban, mint azt ma feltételezzük és Wertner helyesen mutatott rá, hogy idősebb volt férjénél, Bélánál is? Netalán Urosnak több házassága feltételezhető?

Ennek eldöntéséhez Ilona családjának viszonyait érdemes szemügyre venni. A hagyomány Ilona királyné több testvérének a nevét megőrizte. A legidősebb a későbbi II. Uros (ur. 1145–1161), Desa (ur. 1153–1155 és 1162–1166) és a magyar történelemben fontos szerepet játszó Belus. Ilonát a negyedik gyereként, az első leányként tartják számon, őt követte a fentebb már említett Mária. Belus nem sokkal II. Béla trónra lépése után (de az is lehet, hogy előtte) érkezhetett Magyarországra. Fontos megvizsgálnunk a névadásokat is Uros gyermekei esetében. A fiúk nevei egyértelműen szláv eredetűek, viszont Ilona és Mária neve akár az

⁹¹ WERTNER 1891. 13., ill. MAKK 1996. 180. Mária még 1190-ben életben volt. Halálának pontos időpontja ugyanakkor ismeretlen.

édesanya görög származására is utalhatna. Az egyetlen probléma ezzel csupán annyi, hogy mind az Ilona, mind a Mária olyan elterjedt név volt, hogy azokra nem süthetjük rá egyértelműen és minden kétséget kizáróan a bizánci eredet bélyegét.

Ha abból indulunk ki, hogy a későbbi II. Géza már 1130-ban megszületett, akkor Ilona születésének legvalószínűbb időpontja az 1110 és 1115 közötti intervallumban helyezhető el. Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy II. Géza elsőszülött fia, István születésekor mindössze 17 éves volt. Azaz elviekben Ilona is hozzámehetett Bélához ilyen idősen és szülhette meg Gézát. Ezt alátámasztani látszik Mária 1134-ben történt kiházásítása és a hozzá köthető életkor.

Ha Uros valamikor házasságot kötött egy görög származású nővel, akkor arra legkorábban 1094-95 után nyílt lehetőség, amikor is Vukan szerb uralkodó túszként átadta őt I. Alexiosnak. A birodalom északi területein a 11. század végére megnőtt a szeparatizmus esélye, amelyet a szerb zsupánok igyekeztek is kihasználni. Vukan zsupán első felkelésének 1093-ban I. Alexios hadjárata vetett véget: a zsupán békét kért, amelyet a császár, a szeldzsuk-törökök támadása miatt, el kellett, hogy fogadjon. 1095-ben azonban Alexios újabb hadjáratot vezetett, amely sikerrel zárult. Vukan hűséget esküdött a császárnak, biztosítékként pedig 20 túszt adott át a császárnak, köztük öccsét, Urost.⁹² A legutóbbi évek kutatása kísérelte meg az első szerb uralkodók genealógiáját rekonstruálni. Eszerint Vukan és Uros

⁹² FINE 1991. 226.

testvérek voltak, apjuk pedig egy bizonyos Márk-Márkó volt, aki több forrásban is feltűnik.⁹³ Uros anyjaként egy magyar nőt feltételeznek, mivel az 1112-től uralkodó szerb nagyzsupán neve hasonlít a magyar „úr” szóra.⁹⁴ A szerb történész véleménye az, hogy a túsok Márkó zsupán fiai voltak, így került Uros a császári udvarba,⁹⁵ mint arról Anna Komnéné munkája is tudósít minket. A szerb nagyzsupán gyermekei tehát az 1090-es évek legvégétől kezdve az 1110-es évek közepéig születhettek. Uros konstantinápolyi tartózkodását figyelembe véve a házasságra 1096-ban (vagy az ezt követő 1-2 éven belül) kerülhetett sor. Ha Uros neje görög volt, mint azt Ransanus állítja, akkor az arát már 12 éves korában akár el is jegyezhetette.⁹⁶

Bélát és apját, Álmos herceget 1115 körül⁹⁷ vakíttatta meg Kálmán,⁹⁸ Béla ekkor 5 év körül járhatott, tehát 1110 k. születhetett. Álmos és a kijevi Predszláva 1104-ben kötöttek házasságot, Béla nővére, Adelhaid 1106 k. született. Mivel Álmos herceg 1107–1108-ban szentföldi zarándoklaton járt, joggal feltételezhetjük, hogy Béla is csak 1109–1110-ben születhetett legkorábban. Ilona esetében azonban már nagyobb gondban vagyunk, ugyanakkor nem gondolhatjuk azt, hogy a későbbi magyar királyné több évvel korábban született, mint Béla. Források hiányában csak annyit mondhatunk, közel egykorúak lehettek.

Pontosan nem tudjuk meghatározni, hogy Uros mennyi időt töltött Konstantinápolyban, ugyanakkor nem tűnik lehetetlennek az a feltételezés, miszerint a császár valamelyik rokonát ebben az időszakban hozzáadta volna. Ez már csak a későbbi III. Béla bizánci tartózkodása és Mária Komnénéval való jegyessége miatt sem tűnik lehetetlennek. Alexios számára az Urossal kialakított rokonság több előnnyel is járt, Vukan testvéreként örökség várt rá, így a császár egyszerre vélte elejét venni a szerbek további lázadásainak, másrészt bizánci rokonságával lekötöztette, szívességet tett azzal, hogy befogadta családjába.⁹⁹ A zavaros szerb helyzet miatt egy optimális megoldásának tűnhetett I. Alexios számára ez a házasság. Tény, bárki is volt Ilona és testvérei édesanyja, annak az 1070-es évek közepétől az 1080-as évek közepéig meg kellett születnie. Az, hogy Uros esetleg többször házasodott, és talán éppen első felesége halála után vette el I. Alexios egyik rokonát, nem bizonyítható. A források közül a Hilandari Évkönyv és Ransanus is csak egy feleségről tud. Uros többszöri

⁹³ CDH II. 19., 21., 36.

⁹⁴ ZIVKOVIĆ 2005. 13-14.

⁹⁵ Uo. 16.

⁹⁶ MACRIDES 2006. 374. Fiúknál ugyanez 14 éves korhoz volt kötve.

⁹⁷ VAJAY 2006. 35. I. Géza családja. Turul 79/1-2 (2006) 2006. 35. (továbbiakban: Vajay 2006)

⁹⁸ THURÓCZY 360. 486. jegyzet. A vonatkozó jegyzetet Kristó Gyula írta.

⁹⁹ MACRIDES 2006. 372.

házasodását tehát nem tudjuk alátámasztani, így a későbbiekben Ilonát és testvéreit is egy anyától kell származtatnunk.

Mik azok a lényeges pontok tehát, amelyek elbizonytalaníthatják a feltevést, miszerint Anna Diogenissa volt Ilona édesanyja? Először is, véleményünk szerint, és ez az egyik legfontosabb, Anna életkora. Uroshoz viszonyítva is idős volt, és bár 1145-ben hunyt el, kérdéses, hogy 40-es évei felé közeledve még több gyermeket is szült volna. A második legnagyobb probléma az előkelő származása. IV. Romanos császár unokájaként maga is császári ivadék volt, nem is beszélve anyjáról, Teodóra Komnénáról, aki pedig I. Alexios nővére volt. Felmerülhet a kérdés, egy ilyen rangos hercegnőt, mint amilyen Anna Diogenissa volt, valóban a felkelt, majd behódoltatott szerb zsupán éppen Konstantinápolyban túszként tengődő fiához adnak-e hozzá? Nyilvánvaló, hogy a politikai lépést nem lenne nehéz észrevenni a frigy megkötése mögött, Alexios a szerbek pacifikálása végett elkötelezettjévé teszi a zsupán fiát, így biztosítva befolyását az adott régióban. A dolog tehát azon áll, vagy bukik, hogy I. Alexios egy ilyen házasság révén befogadta-e rokonságába Urost vagy sem. Ennek eldöntése vagy megcáfolása források hiányában lehetetlen. A Komnénosok dinasztikus politikája azt mutatja, hogy néha a rangon alul megkötött házasságoknak is meg vannak a maguk előnyei, különösen, ha egy potenciális trónörökös is kéznél van.

Ransanus minden megjegyzése igaz Annára, hiszen a császár unokahúga, ráadásul anyai ágon, hiszen anyja Teodóra Komnéné. A Hilandari Évkönyv bejegyzéséből kiindulva azonosítjuk azonban vele, hiszen az ott olvasható név megegyezik az övével. A legnagyobb probléma azonban az, hogy a Hilandari Évkönyv Annát a francia király lányának tekinti, mint azt már fentebb kifejtettük. Viszont mellőztük azt a fontos kérdést, hogy az ott olvasható Anna név vajon nem ugyanolyan hamis információ-e, mint a Capeting-rokonság elmélete? Mivel sehol máshol nem akadunk Uros nevének nevére, kézenfekvőnek tűnik, hogy a név valódiságát ne kérdőjelezzük meg, ugyanakkor élnünk kell a gyanúperrel, hogy nem az igazi nevet találjuk meg a 12. század végi forrásunkban. Ez már csak azért is érdekes, mert mint arra utaltunk már, Nemanja István felesége szintén Anna volt, és ez forrásokkal igazolható is (csakúgy, mint az, hogy szerzetbe vonulásakor az Anasztázia nevet vette fel).¹⁰⁰ A kérdés tehát adott, elfogadható-e Uros nejeként Anna és nem beszélhetünk esetleg arról, hogy Nemanja István feleségének személye keveredett össze Ilona anyjával.

¹⁰⁰ WERTNER 1891. 29.

Összegezve tehát azt mondhatjuk, hogy

1. Amennyiben Uros egy görög nővel kötött házasságot, aki ráadásul a császár rokona is volt (Anna Diogenissa?), arra nagy valószínűséggel akkor kerülhetett sor, mikor túszként 1095 után Konstantinápolyban tartózkodott.
2. Urosnak és nejének 1075 k.–1085. k. kellett születnie, Ilona születési idejét pedig az 1110-es évek elejére tehetjük.
3. Anna Diogenissa, mint Uros esetleges neje több problémát is felvet, amelyeket fentebb kifejtettünk (életkor, származás).
4. Anna Diogenissán kívül (jelenleg) nem találunk más császári rokont, akire igaz lenne a Ransanus által leírt megjegyzés.

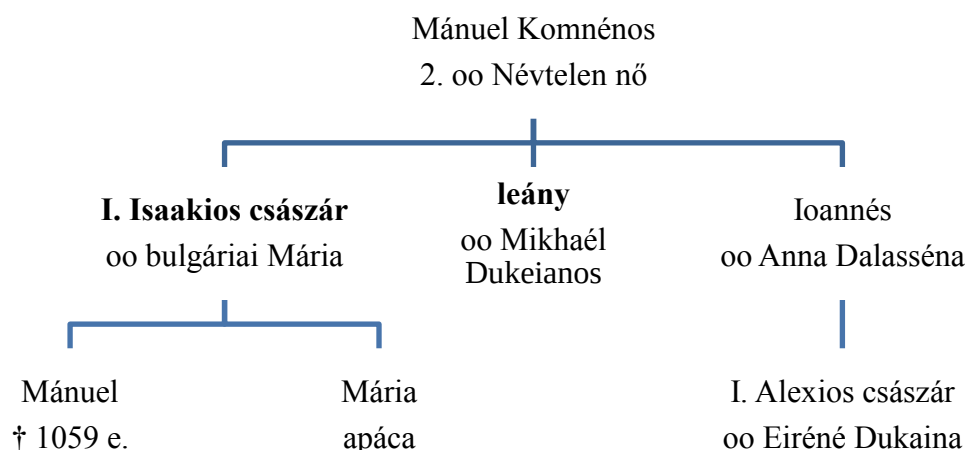
Az Anna Diogenissa körüli zavarok elkerülése érdekében úgy gondoljuk, hogy szükséges lenne egy szélesebb rokonsági vizsgálat, éppen ezért úgy gondoljuk, I. Alexios szüleinek a testvéreire is érdemes kiterjeszteni a kutatást. Az alábbiakban így Ioannés Komnénos és Anna Dalasséna testvéreit, illetve konkrétan az ő unokáikat vesszük szemügyre.

Alexios apja, Ioannés Komnénos az első Komnénos-császár, I. Isaakios öccse. Apjuk Mánuel Komnénos, aki II. Basileios idején stratégos (katonai parancsnok) volt.¹⁰¹ Mánuelnek a második házasságából két fia (I. Isaakios császár és Ioannés Komnénos) és egy lánya született. I. Isaakios egy katonai lázadás során buktatta meg VI. Mikhaél Dukas császárt, és lett rövid időre bizánci császár (1061-ig).¹⁰² I. Isaakios a bulgáriai Máriával kötött házasságot, amely frigyból két gyermek született: Mánuel és Mária. Mánuel még 1059 előtt elhunyt, gyermekéről nem tudunk semmit, Mária pedig apáca lett. I. Alexios apai nagynénjének nevét nem ismerjük, de Mikhaél Dukeianos felesége lett.¹⁰³ Gyermekről ennél a házasságnál sem értesülünk.

¹⁰¹ KAZHDAN 1991. 49.

¹⁰² OSTROGORSKY 2001. 298.

¹⁰³ ALEXIAS I. 3. 8.

Ioannés Komnénos felesége, Anna Dalasséné pedig Alexios Kharón és egy névtelen Dalasséna nembeli leány volt.¹⁰⁴ Házasságukból mindössze egyetlen leány született, Anna, I. Alexios császár édesanyja. Ezen a vonalon sincs tehát senki, aki szóba jöhetne. Kiterjesztett vizsgálatunk nem hozott kellő eredményt, sőt nyilvánvalóvá tette számunkra, hogy Ilona nagyszüleit I. Alexios, vagy neje, Eiréné Dukaina testvérei között kell keresnünk. Mivel Eiréné császárné testvérei között sem találni megfelelő jelöltet, azért egyedül a császár testvérei jöhetnek számításba.

Ezek után újfent azt mondhatjuk, hogy Ransanus minden bizonnyal Teodóra Komnéné és Konstantinos Diogenés lányára, Annára gondolhatott, mint Ilona anyjára. Arra a kérdésre, hogy mi a helyzet abban esetben, ha a 15. századi történetíró tévedett, és rosszul adta meg a rokonság fokát, mivel forrásokkal nem rendelkezünk, és ezeket nem tudjuk ütköztetni egymással, nem tudunk választ adni. Előfordulhat persze, hogy Ransanus szándékosan, vagy véletlenül kapcsolta össze Ilonát Anna Diogenissával. A lényegen mindez nem változtat, Ilona anyja mindezek ellenére lehetett görög származású és még a Komnénosok rokona is.

¹⁰⁴ Anna az apja családneve (Kharón) helyett, anyja sokkal rangosabb nevét (Dalassénos) használta. ld. CHEYNET 2006. 22.

VI. Béla és Ilona házassága

Ilona császári rokonsága miatt a Bélával való házassága is új értelmezést nyerhet. Bár történetírásunk jobbra a magyar-szerb szövetség jelének tartja a dinasztikus frigyet, amely elsősorban Bizánc-ellenes éllel bírt és a fellázadt Uros és II. István közös érdekeit juttatta kifejezésre,¹⁰⁵ arról soha sem történt említés, hogy a házasság éppen a Komnénosokkal való további rokoni kapcsolatok erősítését szolgálta volna, révén hogy a történeti narráció során nem ez volt a lényeges. Az alábbiakban, így arra teszünk kísérletet, hogy megvizsgáljuk, II. István döntését mennyiben motiválhatta Ilona anyjának rokonsága II. Ioannésszel. A kérdést ezidáig Kerbl vetette fel, ugyanakkor más szempontokat vizsgálva. Kerbl ugyanis a konstantinápolyi udvar művének tekintette a frigyet,¹⁰⁶ míg ezzel szemben Makk Ferenc II. István szerepét hangsúlyozta. Úgy gondoljuk, hogy Makk érvelése egyértelművé teszi, valóban a magyar király kezdeményezte a szerb házasságot és nem II. Ioannés kívánta a birodalom befolyását ezáltal növelni Magyarországon.¹⁰⁷ Ennek igazolásához vissza kell pillantanunk Béla és Ilona házassága előtti időszakra.

Az 1120-as évekre a magyar király és a bizánci császár között nagymértékben megnőtt a feszültség, amely több okra vezethető vissza. Dalmácia birtoklása, a Velencével való háborúskodás, II. Ioannés magyar kereskedőket hátrányosan érintő intézkedései, valamint az 1125–26 táján újabb puccskísérletet végrehajtó Álmos herceg befogadása, messzemenően sértették II. István érdekeit. A Bizáncba menekült Álmost a császár befogadta,¹⁰⁸ a megvakított herceg bizánci földön is hunyt el 1127 körül.¹⁰⁹ A magyar-szerb kapcsolatok is ekkor élénkültek fel először a két állam történelmében, amelyre bizonyíték a későbbi háborúban való katonai szövetség 1127 és 1128 között.¹¹⁰

¹⁰⁵ MAKK 2000. 57.

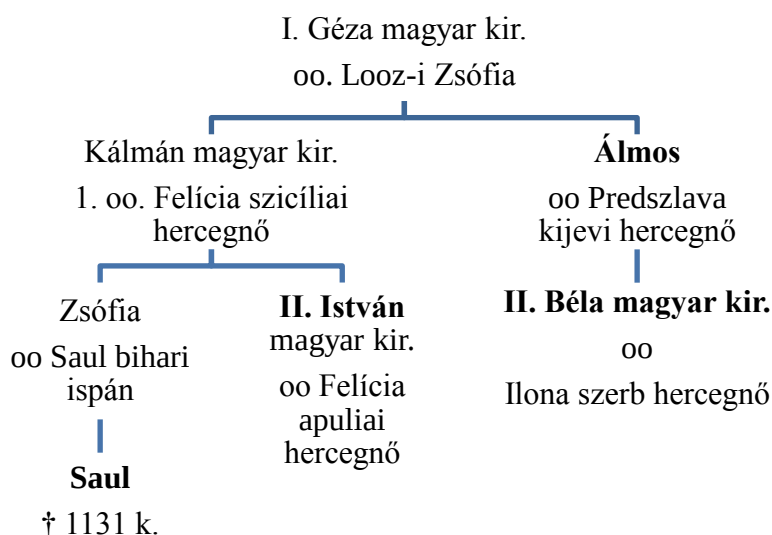
¹⁰⁶ KERBL 1979. 72.

¹⁰⁷ MAKK 1989. 29.

¹⁰⁸ Álmos tehát ezért jött a császárhoz, aki szívesen látta és vendéglátóként fogadta e férfiút... - In. ÁMTB 195.

¹⁰⁹ MARCZALI 1896. 262.

¹¹⁰ GÁL 2013. 472.

A magyar-bizánci háború 1127 nyarán, egy magyar támadást követően vette kezdetét, a rá következő évben a császár vezetett hadjáratot Magyarország ellen és Haram mellett szétverte a magyar seregeket, majd magát a várat is elfoglalta.¹¹¹ 1129 elején István immár cseh és szerb segédcsapatokkal karöltve tört be a Balkán-félszigeten a birodalom területére. Erre az időszakra teszi Makk az Ilona és Béla herceg közötti házasságkötés időpontját (1128–29 fordulója).¹¹² A háború azonban már 1129 októberében békekötéssel ért véget, amely egyben a magyar-szerb koalíció végét is jelentette. Mivel a magyar-bizánci háborút lezáró, 1129 októberében megkötött béke pontjait nem ismerjük, ezért nehezen tartható az az álláspont, miszerint II. Ioannés a béke egyik feltételeként azt szabta volna meg II. Istvánnak, hogy Bélát, illetve ezáltal rokonát, Ilonát tegye meg örökösévé.¹¹³ Kerbl ezen feltevését nem tartjuk elfogadhatónak, hiszen forrással nem alátámasztható, ráadásul a későbbiekben sem történik erre semmilyen utalás, ugyanakkor a II. István uralkodásának végéről szóló krónikarésznek is ellentmondani látszik. A király nem véletlenül unokatestvérével házásította össze szerb szövetségésének lányát. Érdekes módon azonban Béla kiházásításáig nincs forrásunk arról, hogy II. István és Uros bármiféle kapcsolatban álltak volna egymással.¹¹⁴

¹¹¹ Miután a császár ezeket sikeresen elvégezte, és a Chramon erődöt is első támadásra bevette, tüstént ismét a rómaiak földjére kelt át. – ÁMTB 197.

¹¹² MAKK 1996. 172.

¹¹³ KERBL 1979. 69.

¹¹⁴ MAKK 1989. 27.

Fontos leszögeznünk, hogy a házasság időpontjával kapcsolatban sem alakult ki egyetértés a történész szakma berkein belül. A Kerbl által javasolt 1126-os esztendőt¹¹⁵ túl korainak kell tartanunk. Kérdéses persze, hogy a frigy megkötésében mennyire játszott szerepet Uros és István szövetsége. A két fél ugyanis már 1127 óta szövetségben harcolt egymás mellett, tehát az együttműködés megpecsételésében, egy legkorábban 1128-ra, legkésőbb 1129-re helyezett esküvő érdemben nem tudott hozzájárulni. Főleg, hogy 1129 októberében már békekötésre került sor.

Krónikáink közlése szerint István 1128 táján értesült arról, hogy megvakított unokaöccsét a pécsváradai monostorban bújtatják, Pál püspök és Otmár ispán tudtával.¹¹⁶ 1127-ben még Saul, a király unokaöccse volt a kiszemelt trónörökös,¹¹⁷ Béla személye, illetve kiházásítása így kérdéseket vet fel. Amennyiben Saul¹¹⁸ volt a trón várományosa 1127-ben, sőt feltehetően haláláig, amely egyes vélekedések szerint 1131-ben történt,¹¹⁹ akkor II. István miért Bélát házásította ki Ilonával, és nem őt? A kérdés megválaszolhatatlan marad,¹²⁰ de tény, a bizánci-magyar háború végére, 1129 őszére, Ilona már, mint Béla neje, várandós lehetett a későbbi II. Gézával. A krónika közlése szerint a már betegeskedő II. István Géza születésének „*hallatán nagyon megörült.*”¹²¹ A krónika megjegyzése szerint Géza nem sokkal szülei házassága után született, tehát ha szó szerint vesszük az ott leírtakat, akkor Béla és Ilona házasságát 1129-re kell tennünk.¹²² Bár akad olyan nézet is, amely az esküvőt 1130 elejére helyezi. Pauler ugyanis a magyar-bizánci békekötést követő évre datálta azt. A magunk részéről 1129-et tartjuk elfogadhatónak, Pauler pedig nem ad különösebb magyarázatot az 1130-as évre,¹²³

¹¹⁵ KERBL 1979. 70. Kerbl állítása szerint Uros 1126-ban biztosan megfordult Konstantinápolyban, ahol a császár közbenjárására hozzá adta lányát az ott tartózkodó Béla herceghez.

¹¹⁶ Quem cum rex veraciter scivisset vivere a Paulo episcopo et Othmaro comite, quorum conscientia retentus erat, 'gavisus est gaudio magno', quia absque dubio sciebat se heredem non habere. – SRH I. 443.

¹¹⁷ MAKK 1996. 173.

¹¹⁸ Saul Kálmán király lányának, Zsófiának volt a fia. Vajay szerint az apa Saul bihari ispán, aki a Hont-Pázmány nemzetség Forgách-ágához tartozott. Ld. VAJAY 2006. 34.

¹¹⁹ KRISTÓ 2007. 164-165.

¹²⁰ MAKK 2000. 60. Makk szerint a házasság az Álmos-párral való kibékülés jegyében született, II. István pedig ezáltal kívánta saját, illetve a trónörökös Saul helyzetét biztosítani.

¹²¹ SRH I. 441.

¹²² ERDÉLYI 1912. 777.

¹²³ PAULER 1899. 238.

valószínűleg Géza születésének idejét helyezte az év végére.¹²⁴ Abban az esetben, ha II. István a béke fenntartásán munkálkodott volna, kérdéses, hogy mennyire ragaszkodott volna éppen volt szövetségese lányához. Ugyanakkor Ilona Komnénosokkal való rokonsága esetleg magyarázhatná a frigy 1130 elején történő megejtését. Mivel II. István szándékait, illetve az esküvő pontos dátumát sem ismerjük, ezért igen gyenge lábakon állna az a feltevés, hogy Ilona és Béla házasságát éppen a császárral való rokonság motiválta. De vajon készíthette-e II. Istvánt más szándék Ilona kiszemelésében, mint a szerb-magyar szövetség megerősítése? Az biztos, hogy amennyiben Uros neje rokonságban állt a császárral, nem számíthatott utolsó szempontnak a vak rokon arájának kiválasztásakor. Ha a frigy nem is feltétlenül a Komnénos-rokonság tette olyan vonzóvá, mint inkább a szövetség erősítése, véleményünk szerint ez is fontos szerepet játszhatott és befolyásolhatta István király döntését. Ugyanis ahhoz kétség sem férhet, hogy a házasság értelmi szerzője maga a magyar uralkodó volt.¹²⁵

Bár a frigy megkötésekor még dúlt a háború Bizánc és Magyarország között, a házasság nem jelentett II. Ioannés számára sem további provokációt, hiszen, amennyiben hitelt érdemlő Ransanus megállapítása, akkor egy rokona lett Magyarország trónörökösének a neje. Az Ilonával való házasság azonban más szempontból is érdekes, hiszen II. Béla uralkodása alatt nem volt feszült a viszony a déli szomszédokkal. Igaz a király 1135-ben felvette a Ráma királya címet,¹²⁶ ami azt jelenti, hogy felesége révén érdekelt volt a Balkán ügyeit illetően, de fegyveresen soha nem kellett fellépnie. Ez még akkor is igaz volt, amikor II. Ioannés befogadta udvarába Kálmán király állítólagos fiát, Borisz herceget, majd ott szintén egy távoli rokonával összeházásította,¹²⁷ így alakítva ki vele is rokonságot. Konstantinápoly azonban, a normannokkal illetve a keleti problémák miatt is,¹²⁸ nem támogatta Boriszt Béla ellenében, így be kellett érnie a császártól kapott címzetes királyi méltósággal.¹²⁹ Érdekes, hogy Bizánc nem használta fel Boriszt, hogy északi szomszédját gyengítse. II. Ioannés eme lépését kimért politikai érzelme, illetve Álmos herceg befogadása mellett, véleményünk szerint, nagyban befolyásolta az, hogy II. Béla, felesége, Ilona révén a rokonságához tartozott, éppen ezért

¹²⁴ Que non post multos dies procreavit Geycham. – SRH I. 441. A 14. századi krónikakompozíció szerint a házasság megkötése után viszonylag gyorsan megszületett Géza herceg.

¹²⁵ MARCZALI 1896. 266.

¹²⁶ Uo. 1896. 271.

¹²⁷ KERBL 1979. 84. Borisz nejeként Kerbl Anna Dukainát nevezi meg, aki rokonságban állt II. Ioannés anyjával, Eiréné Dukainával.

¹²⁸ MAKK 2000. 67.

¹²⁹ KERBL 1979. 86.

számára érdektelen volt, egy ellene irányuló katonai akció megindítása. Ebben a kérdésben egyetértünk Kerbl megállapításával,¹³⁰ ugyanakkor fontosnak tartjuk jelezni, mindez csupán feltevés. A két ország közötti békés viszony ékes bizonyítéka, hogy a király 1137-ben hazahozatta Bizáncból¹³¹ az ott elhunyt apja, Álmos herceg holttestét és eltemettette Székesfehérvárott.¹³²

Azt mondhatjuk tehát, hogy bár Béla és Ilona házasságát elsősorban a II. István és Uros között létrejött szövetség motiválhatta, ennek ellenére igen kései időpontban került sor a házasságra. Nem tudjuk, hogy ez mennyiben köszönhető Béla herceg pécsváradi bujkálásának és kései előkerülésének. Némileg bizonytalannak érezzük azt a megállapítást tehát, hogy Béla és Ilona egybekelését csupán a szerb-magyar szövetség létrejötte motiválta volna. Legkésőbb 1129-re ez már nem lehet magyarázat. Béla előkerülése lépésre szánta el magát Istvánt is, aki mivel örököse nem volt, úgy döntött, hogy unokatestvérét teszi meg utódjává és egy dinasztikus frigy révén biztosítja az Árpádok vérvonalát azáltal, hogy Uros lányát hozzáadja.¹³³ Ezen szándékában nem is csalódott, hiszen 1130-ban már megszületett Géza herceg. Tény, hogy István a házassággal egyszerre két sikert is elkönnyvelhetett. Egyrészt lekötelezettjévé tette Urost (igaz az 1129 októberében Bizánccal kötött béke ezt elég gyorsan felülírta), másrészt a szerb zsupán görög neje révén, unokafivére közvetlen Komnénos-rokonságba került.

Az 1131. április 21-ei fehérvári koronázásakor¹³⁴ II. Béla így kedvező külpolitikai helyzetben lépett az apja által annyira vágyott trónra, legalábbis Bizánc irányából mindenképpen. Neje, amennyiben hihetünk Ransanusnak, a bizánci császár unokahúga/rokona, míg apja unokatestvére, Piroska-Eiréné¹³⁵ az éppen regnáló II. Ioánnés mellett Bizánc császárnéja volt.

¹³⁰ Uo. 1979. 69. Kerbl szerint II. Ioánnés már azzal elérte célját, hogy egy rokona került Béla herceg mellé feleségnek, ezáltal biztosítva a birodalom befolyását Magyarországon.

¹³¹ Almus ... in partibus Graeciae exulando vitam finivit ... rex Bela filius suus ... in regnum suum illud asportavit. – CFH 443.

¹³² MAKK 1996. 180.

¹³³ Statimque misit nuncios in Serviam et filiam Uros comitis magni in legitimum uxorem traduxerunt. – SRH I. 441.

¹³⁴ PAULER 1899. 239.

¹³⁵ KINNAMOS I. 4. 9 – 10.

VIII. Összegzés

Vizsgálódásunk végéhez érve összegeznünk kell, hogy milyen eredményekre jutottunk, amely jelen esetben nem egyszerű, hiszen a dolgozatunk elején felvetett probléma mellett további, megválaszolásra váró kérdések is felmerültek, amelyekkel jelen munka keretei között nem volt módunk hosszabban foglalkozni.

Ransanus Ilonáról szóló megállapítása azt mutatja, hogy a szerző tudatosan építette bele elbeszélésébe a királyné görög származását. Kérdéses persze, hogy milyen forrásból/forrásokból dolgozott, de azt a lehetőséget nem zárhatjuk ki, hogy egy Árpád-kori eredetű információt épített munkájába, eltérve ezáltal a többi krónikától, sőt a humanista Bonfinitől is. Amennyiben Uros, a későbbi szerb nagyzsupán valóban görög nőt vett el, aki valamilyen úton-módon a császár rokona volt, akkor arra véleményünk szerint akkor került sor, mikor Alexios túszaaként Konstantinápolyban tartózkodott. A basileus célja a dinasztikus friggyl a lázadó szerb területek pacifikálása lehetett. Felvetettük, mint lehetőséget, hogy Uros többször nősült, és esetleg második felesége volt egy görög hercegnő, akitől Ilona származott. Az igazság azonban az, hogy ezt forrással nem tudjuk bizonyítani. Nem könnyíti meg helyzetünket az sem, hogy a 12. sz. elejének szerb uralkodóinak genealógiája nem tisztázott. Szerencsénkre a Komnénosok családfája a történettudomány számára sokkal ismertebb, bár hiányosságok itt is előfordulnak. Amilyen mértékben távolodik valamely családtagnak a rokoni viszonya a császár közeli hozzátartozóihoz mérve, úgy ritkulnak információink is róla. Talán éppen ez lehet a magyarázat Ilona anyjának kilétére.

A szerb hercegnő és Béla házasságára véleményünk szerint 1129-ben került sor, mégpedig az októberi magyar-bizánci békekötés előtt. II. István a Pécsváradról előkerült Béla herceg szerb házasságával, az Urossal kötött szövetség megerősítését akarta elérni. Az a kérdés, hogy a házasság megkötésében mennyire játszott szerepet Ilona görög származása, természetesen elgondolkodtató. Ha voltak ilyen rokoni kapcsolatok, akkor feltehetően Istvánnak lehettek erről információi. A királyné görög származása ugyanis befolyásolhatta azt, hogy a Magyar Királyság és Bizánc között II. Béla uralkodása idején nem volt komolyabb konfliktus, sőt 1129-et követően a két fél viszonya normalizálódott. Nem beszélhetünk tehát arról, hogy a frigy csupán Bizánc hatalmi machinációjának lett volna az eredménye.

Az Ilona és Béla házasságával létesült újabb Komnénos-Árpád-házi rokonságnak azonban semmilyen utóhatásáról nem beszélhetünk, hiszen Piroska-Eiréné révén közvetlenebb volt a rokoni kapcsolat. Ilona csak félig számított görögnek, részben ezzel is magyarázható, hogy az

egyébként jól informált bizánci történetírók nem foglalkoznak vele, illetve származásával. De hasonló véleményen van a hazai krónikáshagyomány is: Ilona apja Uros, Szerbia nagyzsupánja, anyáról említés sincs. A 12. század feszült bizánci-magyar kapcsolataiban az Árpádok számára a Komnénos-rokonság inkább jelentette a basileusnak való alávetettséget, semmint rangot. Bő hat-hét évtized leforgása alatt alapvetően változott meg a helyzet. Mást jelentett egy I. Gézának és egészen mást egy II. Gézának az, hogy rokonságban áll-e a császári dinasztiával vagy sem. (Ez még abban az esetben is igaz, ha I. Géza „csupán” egy bizánci arisztokrata lányát vehette el.) Egy ilyen rokonság a 11. században az elismerést, míg a Komnénosok idején az alávetésre való törekvést jelentette. Ennek ékes példája az, hogy 12. századi királyaink közül egy sem (kivéve IV. István ellenkirályt) vett maga mellé bizánci hercegnőt.

Kutatásunkat nagyban megnehezítette az, hogy mindössze egyetlen forrással rendelkezünk a kérdést illetően, így tényszerű, a történeti valóságnak megfelelő kijelentést nehéz lenne tenni az ügyben. A szerb, de még a bizánci források sincsenek a segítségünkre, az egyetlen korabeli (12. sz. végi) tudósítónk, a Hilandari Évkönyv beszámolója a származás kérdésében használhatatlan, ráadásul hitelét nagyban rombolja, hogy újkori átírata ismert csupán. Annak az eldöntése tehát, hogy Ilona királyné, és ezáltal utódai rokonságban álltak-e a Komnénosokkal, a jelenlegi ismereteink szerint nem bizonyítható, ugyanakkor nem is cáfolható. Ilona anyja akár görög hercegnő is lehetett, aki valahogyan a Komnénosok rokonságához tartozott. Az, hogy ez a személy, akire Ransanus talán szándékosan vagy tévesen, rámutatott, Anna Diogenissa lenne, azonban már véleményünk szerint kérdéses. Annával kapcsolatban azonban más problémáink is vannak. Forrásokban sehol sem találoztunk nevével, sem említésével, az Europäische Stammtafeln vonatkozó részeit leszámítva. Ezáltal történeti személyének léte is kérdésessé válik.

Ransanus tehát nem csupán az István- és Margit-legenda esetében használhatott más forrást, mint azt ezidáig a történetírás vizsgálta. Ennek bizonyítéka az Ilona anyjáról közölt bizánci származás is, amely egyszerre több vitatott pontra mutatott rá: egyrészt genealógiai, másrészt egy késő középkori forrás korai magyar történelemre vonatkozó híradásainak ellentmondására, vagy éppenséggel kiegészítésére. Vizsgálódásunk így egy nagyobb történetírói kérdésnek mindössze egy darabját tette láthatóvá, amelyet nem vehettünk nem észre. Ez pedig magának Ransanus munkájának a történeti hitelessége, forráshasználata, amely egészében véve, kutatások híján, az Árpád-kor történetírója számára további kérdéseket vethet fel.

BIBLIOGRÁFIA

- ALEXIAS Anna Comnena: *The Alexiad*. Tr. Elisabeth A. S. Dawes. Cambridge, Ontario. 2000.
- ÁMTB MORAVCSIK Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Bp. 1984.
- ANGOLD 1984. ANGOLD, M.: *The Byzantine Empire. A Political History*. London-New York, 1984.
- ANGYAL 1912. Angyal Dávid: Az aradi „véres” országgyűlés és Dobozi halála helyének megállapítására vonatkozó szakvélemények. *Századok* 46 (1912) 773-774.
- BRYENNIOS Nicephorus Bryennius: *Commentarius*. In: *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*. Ed. August Meineke. Bonn, 1836.
- CDES Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. I. (805–1235) Ed. Richard Marsina. Pozsony, 1971.
- CDH Fejér György: *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. II. Buda, 1829.
- CFH GOMBOS Ferenc Albin: *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae*. I–IV. 1937-1938.
- ChAH GYÖRFFY György: *Árpád-kori oklevelek 1001 – 1196. Chartae antiquissimae Hungariae*. Bp., 1997.
- CHEYNET 2006. CHEYNET, Jean-Cloude: *Aristocratic Anthroponymy in Byzantium*. In: Jean-Claude Cheynet: *The Byzantine Aristocracy and its Military Function*. Aldershot, 2006. 1-30.
- DOMANOVSKY 1912. DOMANOVSKY Sándor: Az aradi „véres” országgyűlés és Dobozi halála helyének megállapítására vonatkozó szakvélemények. *Századok* 46 (1912) 774-777.
- ENGEL 1987 ENGEL Pál: Temetkezések a középkori fehérvári bazilikában. *Századok* 121 (1987) 613-637.

ERDÉLYI 1912	ERDÉLYI László: Az aradi „véres” országgyűlés és Dobozi halála helyének megállapítására vonatkozó szakvélemények. Századok 46 (1912) 777-779.
ES 1984	Europäische Stammtafeln. Herzogs- und Grafenhäuser des Heiligen Römischen Reiches. Andere Europäische Fürstenhäuser. III/1. 1984.
FARKAS 2004	FARKAS Zoltán: Béla-Alexios jegyessége. In: Genesia. Tanulmányok Bollók János emlékére. Szerk.: Horváth László, Lackó Krisztina, Mayer Gyula, Takács László. Bp., 2004. 271-279.
FINE 1991	FINE, John von Antwerp: The Early Medieval Balkans. A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century. University of Michigan Press, 1991.
FONT 1995	FONT Márta: Magyar-orsz politikai kapcsolatok a 12. században (1118-1199). Aetas 1995 53-75.
GÁL 2013	GÁL Judit: IV. Béla és I. Uroš szerb uralkodó kapcsolata. Századok 147 (2013) 471-499.
GAUTIER 1971	GAUTIER, Paul: Le synode des Blachernes (fin 1094). Etude prosopographique. Revue des études byzantines 29 (1971) 213-283.
GERICS 1982	GERICS József: Az 1040-es évek magyar történetére vonatkozó egyes források kritikája. II. Magyar Könyvszemle 98 (1982) 299-313.
HISTORIA	Historia Regum Francorum Monasterii Sancti Dionysii. In: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. IX. Ed. Georg Heinrich Pertz Hannover, 1851. 395-406.
HUGONIS FLORIACENSIS	Hugonis Floriacensis: Liber qui Modernorum Regum Francorum continet Actus. In: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. IX. Ed. Georg Heinrich Pertz. Hannover, 1851. 376-395.
JAKSCH 1888	JAKSCH, Karl von: Zur Lebensgeschichte Sophias, der Tochter König Béla's II. von Ungarn. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband 2. 1888.

- JÁNOSI 1996 JÁNOSI Monika: Törvényalkotás a korai Árpád-korban. Szeged, 1996.
- KÁDÁR 2012 KÁDÁR Tamás: Az Árpád-házi uralkodók és az országlásuk idején hercegi címmel tartományi különhatalmat gyakorolt külhoni, fejedelmi származású előkelők, valamint azok családtagjainak elhalálozási és temetkezési adatai 997-1301 között. *Fons* 19 (2012) 57-108
- KAZHDAN 1991 KAZHDAN, Alexander.: Oxford Dictionary of Byzantium, Oxford University Press, 1991.
- KERBL 1979 KERBL, Raimund: Byzantinischen Prinzessinen in Ungarn zwischen 1050-1200 und ihr Einfluss des Arpadenköönigreich. Dissertation der Universität Wien 143. Wien 1979.
- KINNAMOS Cinnamus, Ioannes: Epitome rerum ab Ioanne et Alexios Comnenis gestarum. In: Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae. Ed. August Meineke. Bonn, 1836.
- KRISTÓ 2007 KRISTÓ Gyula: Magyarország története 895-1301. Bp., 2007.
- KRISTÓ 2002 KRISTÓ Gyula: Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon. Bp., 2002.
- KULCSÁR 1991 Kulcsár Péter: Ransanus Szent István-életrajzáról. *Magyar Könyvszemle* 107 (1991) 307-315.
- MACRIDES 2006 MACRIDES, Ruth: Dinasztikus házasságok és politikai rokonteremtés. In: A bizánci diplomácia. Szerk. Jonathan Shepard – Simon Franklin. Bp., 2006. 357-381.
- MAGDALINO 1996 MAGDALINO, Paul: Innovations in Government. In: Alexios I Komnenos. Ed. by M. Mullett - D. Smythe. *Belfast Byzantine Enterprises* 1 (1996) 146-66.
- MAKK 1982 MAKK Ferenc: III. Béla és Bizánc. *Századok* 59 (1982) 33-59.
- MAKK 1989 MAKK Ferenc: The Árpáds and the Comneni. Bp., 1989.
- MAKK 1996 MAKK Ferenc: Magyar külpolitika (896-1196). Szeged, 1996.

MAKK 2000	MAKK Ferenc: A tizenkettedik század története. Bp., 2000.
MARCZALI 1896	MARCZALI Henrik: Magyarország története az Árpádok korában (1038-1301). A magyar nemzet története II. Bp., 1896.
MORAVCSIK 1938	MORAVCSIK Gyula: Görögnyelvű monostorok Szent István korában. In: Serédi Jusztinián: Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulóján. Bp., 1938. 389-422.
OSTROGORSKY 2001	OSTROGORSKY, Georg: A bizánci állam története. Osiris Kiadó. Bp., 2001.
PAULER 1899	PAULER Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I. Bp. 1899.
POLEMIS 1968	POLEMIS, Demetrios: The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography. London, 1968.
RANSANUS	Petrus Ransanus: Epithoma rerum Hungararum. Szerk.: Kulcsár Péter. Bp., 1977.
RANSANUS 1985	Petrus Ransanus: A magyarok történetének rövid foglalata. Közreadja: Blazovich László – Sz. Galántai Erzsébet. Bp., 1985.
SCHLUMBERGER 1884	SCHLUMBERGER, Gustav: Sigillographie de l'Empire byzantin. Paris, 1884.
SCHREINER 1971	SCHREINER, Peter: Eine unbekannte Beschreibung der Pammakaristos-kirche (Fethiye Camii) und weitere Texte zur Topographic Konstantinopels. Dumbarton Oaks Papers 25 (1971) 217-248.
SRH	Scriptores rerum Hungaricarum. I-II. Szerk.: Szentpétery Imre. Bp., 1937-38.
STURDZA 1999	STURDZA, M. D.: Dictionnaire Historique et Généalogique des Grandes Familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople. 1999.
SZŐCS 2014	SZŐCS Tibor: A nádori intézmény korai története 1000–1342. Bp., 2014.

THOROCZKAY 2013	THOROCZKAY Gábor: Szent István legendái. In: István a szent király. Tanulmánykötet és kiállítási katalógus Szent István tiszteletéről halálának 975. évfordulóján. Szerk.: Kerny Terézia –Smohay András. Székesfehérvár, 2013. 33.
THURÓCZY	BELLUS Ibolya – HORVÁTH János – KRISTÓ Gyula – ZSOLDOS Attila (Ford.): Thuróczy János: A magyarok krónikája–Rogerius mester: Siralmas ének. In: Millenniumi magyar történelem. Források. Bp., 2001.
VAJAY 1979	VAJAY Szabolcs: Byzantinische Prinzessinen in Ungarn. Ungarn-Jahrbuch 1981. 15-28.
VAJAY 2006	VAJAY Szabolcs: I. Géza családja. Turul 79 (2006) 32-39.
VARZOS 1984	VARZOS, Konstantinos: He Genealogia ton Komnenon. Thessaloniké, 1984.
WERTNER 1891	WERTNER Mór: A középkori délszláv uralkodók genealogiai története. Temesvár, 1891.
WERTNER 1892	WERTNER Mór: Az Árpádok családi története. Nagybecskerek, 1892.
ZIVKOVIČ 2005	ZIVKOVIČ, Tibor: Jedna hipoteza o poreklu velikog župana Uroša I. Istorijski časopis 52 (2005) 9-22.
ZSOLDOS 2003	ZSOLDOS Attila: Az özvegy és a szolgabírák. Századok 137 (2003) 783-808.
ZSOLDOS 2011	ZSOLDOS Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Bp., 2011.